

Mercaders de Barcelona al nord d'Àfrica durant el regnat de Jaume I

Carme BATLLE I GALLART
Universitat de Barcelona

Des del primer moment, cal recordar el nostre interès, des de fa molts anys, per conèixer la societat urbana de Catalunya a la baixa edat mitjana, a la qual hem dedicat diversos estudis. Continuem ara aquesta dedicació centrant-nos en la ciutat de Barcelona i en un grup de famílies amb molta activitat comercial entre la capital i la costa africana després de passar per Ciutat de Mallorca o el sud d'Espanya, és a dir, la ruta més propera de la Mediterrània occidental. És lògic que, per fer un llarg viatge entre Barcelona i el nord d'Àfrica, es fessin algunes escales a més de les esmentades, als ports de València, Dénia, Alacant, Múrcia o Almeria.

Des de molt abans de la conquesta de Mallorca per Jaume I, ja existien els contactes comercials amb països musulmans, sobretot lligats a dos objectius concrets, el rescat dels captius cristians i el cobrament de paries en nom del comte de Barcelona. Podem assenyalar la presència de naus genoveses a les costes d'Hispania, que el comte Ramon Berenguer III volia controlar. Després de diverses discussions, ho aconseguí mitjançant el pacte signat per ell, la seva esposa Dolça i el fill Ramon amb el Comú de Gènova el 28 de novembre de 1127: per cada nau genovesa dirigida a les costes al sud del cap de Tortosa, sota la potestat comtal, donaran deu morabatins als comtes o als homes de Barcelona en aquesta ciutat o a Sant Feliu de Guíxols.

Per tant, l'interès dels comtes per vigilar la relació amb les costes musulmanes ve de lluny i l'almostalafia fou un dels serveis decisius per a marcar el sistema dels intercanvis comercials amb la costa hispana i africana, primer en mans de jueus i després de negociants cristians, com els Adarró. Més endavant, ja a l'època de Jaume I, trobem un altre motiu de relació, com va ser la presència de milícies cristianes al servei de sultans, milícies que havien de ser proveïdes per mercaders catalans. Entre ells, tornarem a trobar els Adarró entre d'altres de la capital i de diversos llocs de Catalunya, com per exemple Vic.

Encara que les relacions diplomàtiques i el comerç entre Barcelona i el nord d'Àfrica, com també els successius tractats, ja han estat estudiats per diversos historiadors, sobretot per Charles-Emmanuel Dufourcq, ara ho enfocarem des del punt de vista social amb les famílies de mercaders que s'hi dedicaren, tema que ell tracta només a l'inici de la seva obra. Ell mateix era conscient de les noves possibilitats que oferia la documentació: «Il faudra revenir sur le XIIIe siècle», va dir.¹

1. El tractat de 1127 ha estat publicat per Francesc de BOFARULL, «Antigua marina catalana», *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. 7 (1901); Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'expansió catalana a la Mediterrània occidental. Segles XIII i XIV*, Barcelona, 1969. La frase citada és a Charles-Emmanuel DUFOURCQ, «Liaisons maritimes et commer-

Dufourcq analitzà la situació política del Magrib i especialment de la seva part del nord, és a dir, Ifríquia, que va viure un canvi decisiu amb la fi de l'Imperi almohade i el nou domini dels hàfsides, els quals es repartiren la zona en diversos regnes o sultanats. Com a característica especial del país, s'ha parlat de «litoralització» o «mediterraneïtzació», una evolució iniciada amb la fragmentació del Magrib almohade i consolidada des del segle XII. Aquest canvi determinà la geografia política i econòmica de gran part d'aquestes terres amb l'auge dels ports, sobretot Tunis i Bugia per davant d'Alger o Ceuta, ciutats que evolucionaren a un ritme diferent.

La situació favorable dels ports esmentats, regits més o menys en pau pels sultans respectius, motivà la introducció comercial dels mercaders de l'arc del Mediterrani occidental, acompanyada en general d'una ofensiva militar d'alguns estats cristians.²

ELS PRECEDENTS: L'ALMOSTALAFIA O DRET DE RESCAT³

Aquesta regalia de nom àrab ja és coneguda en poder del comte Ramon Berenguer IV com a responsable dels captius sarraïns de les seves terres; a més, havia legislat sobre els seus delictes i fugues. La ruta indicada era la seguida per Arnau Pere d'Arcs el 1144 i després per diversos membres de la família Adarró almenys des de l'any 1155, tots ells barcelonins que continuaven recorrent el camí iniciat per jueus al servei de Ramon Berenguer IV com a almostalafs, *exeas* a Aragó. Cal tractar el tema en haver-ne estat encarregats els Adarró durant molts anys i continuar essent una família de negociants a les costes africanes durant el regnat del rei Conqueridor; després sembla que desapareixen les notícies sobre aquesta regalia.

La primera notícia és de l'any 1105, quan el comte Ramon Berenguer III lliura la regalia a quatre jueus que tindran l'exclusiva del transport de sarraïns al seu país hispà un cop se n'hagués pagat el rescate. Suposem que aquí l'almostalaf també cobra la desena part de la suma del rescate, com indica el fur de Terol en relació amb els *exeas* que feien la mateixa feina. A les seves naus també hi podien acceptar jueus o cristians que volguessin aprofitar el viatge per a anar a negociar. El seu fill i successor continuà amb el mateix sistema, com també el seu nét Alfons, però ells ja arrendaren la regalia a cristians i ampliaren el radi d'acció dels responsables.

Podem identificar com a especialistes en aquest negoci diversos membres de la família Adarró, començant per Arnau, el primer conegut a la ciutat, dedicats a les nombroses possibilitats i avantatges que els oferia el tracte amb els monarques. Establerts al burg de la ciutat, Arnau exactament a la cort comtal i els seus fills a la parròquia de Sant Cugat del Rec, estaven molt relacionats amb les autoritats i amb el monestir de Sant Pere de les Puelles. Negociaven amb el diner tots sols o sota la pantalla o cobertura d'especialistes jueus, alguns d'ells anomenats d'Hispania, segurament el lloc d'on procedien. Pensem que Arnau s'introduí en el sistema com a col·laborador i seguidor d'Arnau Pere d'Arcs, pertanyents ambdós a famílies enllaçades per matrimoni. Ací trobem per primera vegada uns lligams

ce catalans, majorquins et valenciens avec le Maghrib, du XIIIe au XVe siècles», *Quaderns d'Història Econòmica de Catalunya*, núm. xx (1979), p. 110.

2. Hi ha més detalls a la introducció del llibre de Dominique VALÉRIAN, *Bougie, port maghrébin, 1067-1510*, París, École Française de Rome, 2006. Dufourcq constata un desequilibri: a la segona meitat del segle XIII, les ambaixades dels hàfsides aquí són quatre, mentre que les catalanes són disset, nombre que manifesta potser un major interès, o manca de documentació.

3. Ha tractat el tema Carme BATLLE, «Las relaciones comerciales de Barcelona con la España musulmana a fines del siglo XII e inicio del XIII», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, núm. 6 (1987), p. 107-133. Gairebé tots els documents citats en aquest apartat són de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona (des d'ara ACB) estudiats i publicats en aquest treball.

entre dues de les primeres famílies burgeses dedicades als mateixos negocis, com serà molt freqüent durant el segle següent.

El negociant Arcs, que pren el nom del burg dels Arcs antics, és a dir, de l'aqüeducte, on vivia, obté la concessió de mans de Ramon Berenguer IV previ pagament de cent cinquanta morabatins, quan ja tenia a punt la nau per a viatjar a Hispània i al nord d'Àfrica l'any 1144. Cal remarcar que és la primera notícia d'un vaixell en mans d'un barceloní. També és el cas dels Adarró, que ja varen prestar diners al comte per portar a terme el setge de Tortosa —són Arnau i el seu gendre Joan Mateu—, i tenien naus per a viatjar cap a països musulmans, on el primer devia morir, ja que coneixem el seu testament sacramental. És de 1164: reparteix béns entre el fill primogènit Pere (casa a la cort comtal i propietats) i el segon Arnau (casa i hort), dot per a la filla i resta de béns en comú als dos nois, mentre que la vídua en serà usufructuària.

Aquest Pere s'havia casat amb Guillem el 1162 després de concedir-li com a dot o donació la dècima, és a dir, la desena part de tots els seus béns segons el dret visigòtic; no coneixem la família de la noia, però podria pertànyer a la d'algun dels signants del document ornat amb lletres vermelles, que són tots de famílies conegudes a la ciutat: Guillem d'Alfou, Eimeric de Perusia i Ramon Ferrer. Set anys després, el 17 de maig, Pere dictava el seu propi testament —el seu hereu és el fill Arnau— abans de partir amb la seva galera cap a Hispània per l'evident risc del viatge a terres de sarraïns. Confiava en els seus marmessors, en primer lloc el seu germà Arnau i Joan Mateu, casat amb la seva germana. Aquí valora l'esmentat esponsalici en dos-cents morabatins i reconeix que Guillem havia aportat propietats i coses al matrimoni; a més, la deixa senyora de tot mentre segueixi vídua. L'única deixa pietosa, trenta morabatins, és per a la redempció de tres captius, pel bé de la seva ànima, i ens manifesta la sensibilitat del testador molt impressionat per la terrible realitat viscuda durant els viatges.⁴

El segon Arnau que coneixem, és a dir, el fill del primer i germà de l'esmentat Pere, es casà dues vegades, la primera amb Berenguera i la segona amb Guillem. Del primer enllaç van néixer una noia i Bernat, que es defensà en un plet interposat per la madrastra poc després de la mort del pare, perquè els béns discutits eren quantiosos: ella rebé el seu esponsalici de dos-cents cinquanta morabatins, Bernat dos-cents seixanta del de la seva mare Berenguera i la propietat d'ella, on el seu marit havia edificat, i també béns mobles d'ella mateixa, que es repartirà amb la seva germana, com també els béns de l'àvia a la seva mort.⁵

Uns anys més endavant, el rei Alfons I concedia el privilegi de l'almostalafia a Bernat Marcús i a Bernat Adarró, segurament nét del primer Arnau, per la seva experiència en aquests afers i per ser gendre de l'esmentat Arnau Pere d'Arcs (1184). L'enllaç de les dues famílies dels socis havia tingut lloc pel casament de Bernat amb Berenguera d'Arcs, que havia rebut un esponsalici de sis-cents morabatins onze anys abans. En aquestes dates, un altre ric barceloní, Guillem Jornet, posseïa vaixells, és

4. El document de l'esponsalici és a ACB, perg. 1-5-181. Sobre Eimeric de Perusia i els seus descendents, vegeu Carme BATLLE, «Guillem Eimeric, jurista d'una família patrícia de Barcelona († 1301)», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 37/2 (2007), p. 823-866. El testament de Pere, ja publicat al treball citat a la nota 2, ens informa de l'habitatge, en part heretat dels pares i en part adquirit per ell, que deixa al seu hereu, Arnau, juntament amb tots els béns i penyores. Quatre-cents morabatins seran el dot de la filla Ramona, i si el fill que ha de néixer és una nena, en rebrà cent per entrar de monja a Sant Pere de les Puelles; si és un noi, rebrà la mateixa suma i es partirà els béns amb el primogènit (ACB, perg. 4-5-111).

5. El pergami, partit per ABC, és la sentència del 29 de juliol de 1172 donada a la cúria reial pels jutges Pere, bisbe de Vic, Albert de Castellvell, Pere, sagristà de Vic, i el jutge Miró, que escoltaren els querellants i analitzaren documents. Una altra escriptura reconeixia a Guillem un esponsalici de cinc-cents morabatins i establia que les penyores del difunt en béns de la primera dona ja s'havien redimit i eren de Bernat; hi ha les signatures de Burget, Guillem Donuç (Daunisii), Arnau Barbar, Pere Burrull, Ramon Seller i Ramon de Blanes *puerii* (perg. 226 i 217).

a dir, llenys i sagetia, juntament amb els seus nebots Cimaðemar, cognom genovès, Mateu de Regomir i Guillem de Torsà, però no coneixem les rutes que freqüentaven.⁶

Tornant als Adarró, comprovem que Bernat continuava la seva activitat com a banquer i acceptava diners en dipòsit, per exemple les quatre-centes vint mas mudines de Gazol, que el juny de 1201 li reclamava el nebot, un ciutadà de Lleida; un plet no donà solució al problema, que no s'enllestí fins a la generació següent.⁷

A la mateixa època, també sortien naus des de Tortosa i Tarragona cap a Hispània i les del comte Hug II d'Empúries portaven viatgers o pelegrins al nord d'Àfrica, després d'haver pactat amb Marsella.

Un altre Adarró, Arnau, fill de l'esmentat matrimoni —el format per Bernat i Berenguera d'Arcs—, segueix el negoci familiar que li arriba per concessió de la seva mare, l'almostalafia de Barcelona i València, amb motiu del seu casament la primavera de 1206. Aquí comprovem com la quantiosa herència dels Arcs havia passat per extinció de la línia masculina a l'altra família procedent de la línia femenina. La concessió és del 13 d'abril: Berenguera dóna a Arnau el seu propi esponsalici, és a dir, els seus drets sobre els béns del seu marit, i també l'almostalafia, salvaguardant el domini del rei, el qual el jove havia d'acceptar com a únic senyor, juntament amb els batlles reials, en tot el que fes referència a la regalia. L'endemà el fill cedeix a la seva mare l'ús o domini útil de l'almostalafia amb els homes que ella hi té, mentre visqui, i s'estipula que ella li donarà cada any per Pentecosta un cens de mitja lliura de bona cera com a reconeixement, només simbòlic, del domini del jove; a la mort de la mare, Arnau ho heretarà tot sense cap impediment. La concessió per núpcies encara incloïa una clàusula de cohabitació del jove matrimoni amb els pares a la casa amb hort, propietat de la mare —que en reté una quarta part i la meitat de les collites de les altres propietats— i ara tot del fill, precisament amb motiu de la donació per núpcies que analitzem. La casa estava situada al burg o raval a la vora de l'església de Sant Cugat del Rec, ara desapareguda. S'hi afegia l'obligació del noi de mantenir i vestir els seus progenitors i de pagar totes les despeses de la casa. En cas de desavinences entre els dos matrimonis, la finca seria propietat de la mare mentre visqués i en cobraria la meitat de les rendes; si ella moria, només la quarta part seria per al marit i la resta per al fill.⁸ Així es comprova la importància de la fortuna dels Arcs que, per casament, passa als Adarró.

Uns anys després, Arnau ja disposava completament de l'almostalafia, que devia ser un bon negoci perquè tenia una sòlida base en la moneda d'or musulmana, com ja havia fet el seu pare Bernat,⁹ i suposem que deixava actuar en nom seu el seu parent Pere Umbald o Ombau. Els trobem ambdós negociant amb or segons el contracte signat cap a la fi de l'any 1214 per l'esmentat Pere, avalat per

6. El testament de Jornet manifesta la possessió de cases, terres, vinyes, esclaus i moltes robes, béns que havien d'administrar els seus col·laboradors Berenguer Bou i Arnau Jordà per tenir només fills menors d'edat (ACB, perg. 1-4-132, 26 d'agost de 1184).

7. L'esponsalici és el perg. 1-5-44 i els testimonis Berenguer Bou, Pere Burrull, Bernat de Manresa, Burget, Guillem Grony i Arnau Pere Benet. El plet fou interposat per Pere Toló, nebot de Gazol, davant el veguer Pere de Medina, que s'acordava amb Pere, sagristà de Vic i precentor de Barcelona, G. Umbald i el notari Colom. Com que hi havia altres creditors de Bernat, es decideix esperar el deutor fins al primer d'agost (devia estar viatjant) i, si no paga, serviran els seus béns segons el costum de Barcelona. L'afer s'arrossega fins a l'11 d'abril de 1207, quan Serena, vídua de Gazol i ara dona de Guillem de Bonastre, arribà a un acord amb Arnau Adarró, fill de Bernat, per ser hereva de Gazol pel terç de sis-centes mas mudines i el seu lucre; Toló hi té part (perg. 1-6-140, 3002).

8. Són documents privats, un del 13 d'abril i dos del dia 14, signats només pels interessats, sense notari ni testimonis, i segueixen la donació per núpcies del dia 12 (ACB, perg. 1-6-675, 677).

9. Bernat, associat amb Marcús, va rebre d'Arnau de Merola i de Ponç d'Alest un préstec de cent mas mudines de cadascun (ACB, perg. 1-1-334). Coneixem negocis amb mas mudines, una equivalent a un morabatí doble: perg. 1-1-328, 1-2-140, 1-6-328, 2977, 3003: E. Escasset i B. Canabuchina són fidejussors per cent mas mudines d'Arnau Adarró.

Arnau Ombau, a favor de l'almostalaf Arnau Adarró, al qual reconeixien deure trenta mas mudines noves *contrafactas* d'or, és a dir, falsificades per cristians per a imitar la moneda de Miromomelí, que s'identifica amb l'emir Muhàmmad an-Nàssir, el califa almohade vençut a la batalla de Las Navas de Tolosa. La suma deguda és el preu d'un rescat, el del sarraí Maimó —ell n'és la garantia—, i es farà efectiva dins els quinze dies següents a l'arribada del lleny de Bernat Caramel, patronejat per Simó Bru, que ha de salpar de Bona, port d'Algèria (abans Hipona i ara Annaba), o quan es rebin notícies seves; tota l'operació s'ha de fer segons el costum de l'almostalafia de Barcelona a Bona. Aquesta darrera clàusula és reveladora de la tradició existent des de feia anys en la relació entre els dos ports, que pot remuntar-se als inicis del segle XII si ens basem en les notícies relatives a l'almostalafia. A més, es pot interpretar que en cas de mort del captiu i la consegüent pèrdua del rescat, el deute restava anul·lat d'acord amb el costum invocat.¹⁰

Arnau Adarró, que també rebia dipòsits i negociava amb els diners fent préstecs com a canviador, encara que mai no consta amb aquest nom, es relacionava amb Esteve Escasset, conegut, aquest sí, com a banquer. D'aquesta manera, Arnau disposava de molt capital, cosa que li permeté liquidar el problema de l'herència paterna amb el seu germà Bernat, que rebé mil sous per renunciar als seus drets sobre propietats, un forn que tenia amb Arnau Ombau, parent dels Eimeric, i els Molins de Mar, tot això alou dels canonges. Aquestes honors, o finques, eren per a Arnau, que les havia redimit amb el seu propi peculí de préstecs, suposem que bancaris: 6.648 sous i 712 mas mudines.¹¹ Es dedicava al negoci dels dipòsits i préstecs tot sol o amb jueus o amb un altre important negociant, Pere Grony, que en el seu testament es penedia d'haver estat un usurer contra totes les prohibicions papals.

Al mateix temps, Arnau Adarró seguia en el negoci de l'almostalafia almenys fins a 1226, perquè acceptava captius sarraïns com a garantia de deutes: Sulmanatyat per dinou lliures —setanta-cinc sous per marc de plata— degudes pel seu amo Bernat Ermengol, que es comprometia a seguir alimentant-lo (9 de novembre de 1222); Meimet per cent morabatins; Arnau signa com a fidejussor d'un préstec de vint-i-cinc besants, moneda bàsica en el negoci nord-africà, ja que era talment el «dòlar» medieval.¹² En aquest conjunt de transaccions, Arnau té diverses vegades com a testimonis Ramon Perpètua i Berenguer Vidal, que podrien ser col·laboradors seus.

Quant a l'almostalafia, suposem que el rei Jaume I es reservà aquest dret, que va esdevenir molt rendible amb les conquestes de Mallorca i de València, però que després va decaure o, senzillament, en tenim escasses notícies. Finalitzades les operacions militars, els negociants tenien interès en el restabliment de les relacions oficials amb el nord d'Àfrica, i especialment Bernat Adarró per continuar fent la seva tasca d'almostalaf. Per obtenir el seu objectiu, juntament amb Guillem de Vic el jove, el seu cosí germà Guillem de Mesclans i Ferrer de Na Nina, tractaren amb l'infant Pere de Portugal, aleshores

10. Arcadi GARCIA SANZ i Maria Teresa FERRER I MALLOL, *Assegurances i canvis marítims medievals a Barcelona*, vol. II, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1983, doc. 7, 27 d'octubre de 1214; publicat un altre cop al treball citat a la nota 3.

11. El darrer dia de l'any 1214 Arnau torna a Guillem Ermengol part d'un dipòsit, vint-i-cinc mas mudines, de les cent lliurades per ell i el batlle Perfecte sota la garantia d'Escasset i de Bernat Canabuchina (perg. 1-6-3060). La liquidació de l'herència és de 1217 (perg. 1-6-4151).

12. Si el sarraí sofria algun accident, Ermengol es comprometia a indemnitzar el creditor, davant els testimonis Ramon Perpètua, Berenguer Vidal i Guillem Ros (ACB, perg. 1-6-740). Es tracta d'un deute de Guillem Ermengol i Bernat Umbald al difunt Bernat Roig que el seu fill Guillem, de Sant Cugat, traspassa a Arnau Adarró amb el compromís de pagar-lo ell en certes circumstàncies davant els testimonis Ramon Perpètua, Bernat de Marina, Bernat d'Olzet, Bonanat d'Olivera i Guillem d'Olmet el 13 de setembre de 1222 (perg. 1-6-2305). Arnau és el fidejussor del matrimoni format per Bernat de Torres i Agnès en el préstec de vint-i-cinc besants de Guillem Ponç el 16 de desembre de 1222, i l'11 de febrer de 1226 en un altre del mateix Guillem a Bernat i Pere Ponç, davant els testimonis Ramon Perpètua i Berenguer Vidal (perg. 1-6-2977 i 3244).

senyor del regne de Mallorca, i li oferiren l'enorme suma de mil besants si aconseguia la desitjada pau destinada a permetre l'alliberament de captius cristians. Com que el tractat fou signat, els mercaders compliren la seva paraula a Mallorca, on el 27 d'abril de 1241 l'infant cobrà la quantitat oferta.¹³

El dret anomenat almostalafia que trobem en mans dels batlles reials de Barcelona, que el podien arrendar, es refereix a la suma pagada al monarca per captius alliberats. Per aquest motiu, Pere de Sitjar, lloctinent del batlle reial que aleshores era el jueu Benvenist de Porta, el 17 d'octubre de 1263 signà un rebut per valor dels deu sous de l'esmentat dret degut al rei Jaume I pagat pel sarraí Mafo-met, que havia estat esclau de Pere de Llissac, el responsable de l'alfòndec reial, i que ara, un cop alliberat, va rebre el permís del mateix arrendador per romandre i residir a la ciutat, si era el seu desig.

La referència podria indicar que aquesta regalia es trobava vinculada al centre dels negocis de la ciutat, és a dir, a l'alfòndec reial proper a l'església de Santa Maria del Mar. Uns anys més endavant, el 1270, el batlle de la ciutat, Guillem Grony, en l'exercici de les seves obligacions, es dedicava a la venda de diversos drets reials, entre els quals consta la «mostalafia» (escrit així) de Barcelona adquirida per Pere de Santa Creu i els seus socis per la mòdica suma de cent deu sous.¹⁴ Sembla, doncs, que, passats els anys bons de l'afluència de captius a la capital procedents de les conquestes del rei Jaume, el dret ja no tenia gaire interès per als negociants i restava en mans de mercaders que semblen de segona fila com Santa Creu, ja present a l'esmentada transacció de Llissac. Fins i tot hi intervingueren musulmans com Alí i Muhammad Abcocon, de Tànger, als quals el rei Pere el Gran afavorí amb la concessió el 3 d'agost de 1277. De tota manera, l'almostalafia va decaure, però perdurà durant el segle següent en ser el dret pagat pels esclaus sarraïns manumesos que embarcaven per retornar a la seva pròpia terra.

ELS MERCADERS CATALANS EN L'AVENTURA AFRICANA

Tot i que els mercaders catalans, sobretot els de Barcelona, ja havien descobert des de feia temps de manera independent, o potser seguint la direcció marcada pels occitans, el camí cap a Barbaria —primer freqüentat pels genovesos—, el seu interès per aquestes terres s'intensificà després del desastre de Muret i de l'allunyament progressiu d'Occitània. Els burgesos, sobretot els barcelonins i els lleidatans, posseïen prou capital per invertir en el comerç, per mitjà de les comandes i altres sistemes. S'hi podien afegir, segons la idea de Jaume Vicens Vives, els diners incorporats pels càtars fugitius dels francesos i refugiats al nostre país.¹⁵ Un exemple de la col·laboració d'ambdós el presentarem a l'apartat següent.

Durant el regnat de Jaume I, transcorregueren uns anys bons en la relació comercial dels catalans amb els ports nord-africans, ben aprofitats per molts homes emprenedors, entre els quals cal esmentar el mateix rei, propietari de naus carregades de mercaderies cap a aquest destí. El seu exemple fou seguit per certs nobles, alguns amb vocació d'aventurers com els Montcada, un dels quals fou cap de les

13. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, «Vers la Méditerranée orientale et l'Afrique», a *Jaime I y su época. X Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1979, p. 29-30, doc. 13.

14. Testimonis del document són Jaume Carbonell i Pere de Santa Creu, que poc després serà l'arrendador de l'esmentat dret (ACB, perg. 1-6-69). L'arrendador Santa Creu consta a ACA, C, reg. 19, f. 1v. Carme BATLLE, «Las relaciones comerciales de Barcelona con la España musulmana a fines del siglo XII e inicio del XIII», *Anales de la Universidad...*, núm. 6.

15. La idea ha estat recollida per Jerome Lee SHNEIDMAN, *L'imperi catalano-aragonès (1200-1350)*, vol. II, Barcelona, Edicions 62, 1975, p. 56, on indica que l'activitat dels mercaders catalans restava sotmesa a la dels francs —occitans, suposem— abans de la conquesta de València.

milícies cristianes a Tunis. No podem oblidar els eclesiàstics rics que actuaren com a capitalistes en els negocis dels seus germans o nebots mercaders, com els Banyeres. Per tant, sense tenir una participació directa, reberen els quantiosos interessos que els permeteren distribuir grans fortunes en els seus testaments. Ens referim a alguns canonges de la catedral de Barcelona com Guillem de Banyeres; segurament Pere de Torres, cosí dels Montcada, que esmentarem tot seguit; Bertran Delfi, i Pere d'Illa.¹⁶

De moment, ens limitem a l'estament mercantil de la ciutat.

Aviat, els mercaders desenvoluparen activitats a les llunyanes terres de Barbaria, ja que hi ha notícies concretes des de 1213 relatives als ports de Bugia, Bona i Ceuta. Potser les naus catalanes arribaren fins als ports del Marroc atlàntic. El que sí que podem observar és el seu recorregut en forma de triangle entre Barcelona, Tunis i Montpeller, amb escala a Mallorca o en un altre port. Ho veurem en el negoci de Ramon de Banyeres amb Bonambran, a la nau de Bonfill que carrega cavalls a Aigüesmortes destinats a Tunis quan el rei de França organitza la croada de 1270. En sentit contrari, circulen productes de Barbaria, com alum, cuirs treballats o no, cera, etc., que per Barcelona passen cap a Narbona i altres centres del Lleugadoc. És un tràfec comercial polaritzat entre els ports importants del nord d'Àfrica i Barcelona i Montpeller amb expedicions d'anada i de tornada, amb sortida i fi a Barcelona.

Els navegants i els mercaders interessats en aquestes rutes foren nombrosos, a desgrat dels riscos evidents que corrien persones i béns tant al llarg dels viatges com durant el temps de residència als ports nord-africans. Tots sabien prou bé quins eren els perills que els amenaçaven en la llarga travessa per mar —unes tres setmanes— o si feien el recorregut de les rutes interiors, des d'Orà cap a Tremissèn, per exemple. El pitjor dels perills, ultra el de perdre la vida, era el captiveri en poder de corsaris cristians, com els genovesos, o de pirates sarraïns. Aquesta darrera possibilitat, prou coneguda perquè era freqüent, feia multiplicar els llegats pietosos en els testaments, a fi de reunir fons per a la redempció de captius, sobretot després de la intervenció de Pere Nolasc, que aconseguí fundar l'orde de la Mercè, dedicada a aquesta caritativa finalitat. Un dels llegats pietosos més singulars fou destinat precisament als mercaders barcelonins retinguts en captiveri quan exercien el seu ofici de negociants; així ho concreta el testador Pere de Torres, eclesiàstic cosí germà de Berenguer de Montcada, en oferir quaranta auris amb aquest objectiu (1269). Ens preguntem per què un sacerdot o canonge barceloní feia una deixa tan quantiosa d'or per als captius. Suposem que coneixia el problema per l'activitat dels seus familiars: el seu germà Bernat de Torres és a Bugia amb els Albareda (1258) i els Montcada formen part de la milícia catalana.

De tota manera, el captiveri consta entre els avatars gairebé normals de la vida d'un mercader, com ho llegim al capítol VIII d'un llibret anònim de caire molt popular titulat *De mercaderia*, escrit amb la idea d'endevinar el futur; l'autor gosa predir que aquesta dissort serà breu per animar el consultant, segons l'estudi fet per Francesc Carreras Candi.¹⁷

16. Carme BATLLE, «Guillem de Banyeres, canonge de la Seu de Barcelona († 1284)», *Acta Mediaevalia*, núm. 22 (1999-2001), p. 263-289. El 25 d'abril de 1268, ja mort Delfi, els seus marmessors recuperaren setanta besants de la comanda de cent lliurats pel canonge a Ramon de Sant Martí, com a gestor, que els esmerçà en vint cafissos de vi; els setanta pagats per Pere Bonfill, el navilier, davant el notari Pere de Cardona (perg. 1-6-2727). El 30 de maig de 1274 el notari Pere de Ribalta cedí a Illa tots els drets en setze lliures i onze sous i mig i en tres parts del lucre que donaran vint-i-cinc lliures de la comanda lliurada el 9 de gener de 1271 pel notari a Guerau Ferrer de Sant Gervasi i Simó de Riumaioles en el seu lleny destinat a Dénia i a Barbaria. Com que Illa era fidejussor en el deute de Pere de Palau a Ferrer de Serra per draps, el 31 de juliol de 1276 els seus marmessors pagaren a Serra dinou lliures per liquidar l'assumpte (1-6-906, 1429).

17. *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. II (1902), p. 325-328; Carme BATLLE, «La presència de mercaders catalans al nord d'Àfrica durant el segle XIII», a *Homenatge a la memòria del Prof. Dr. Emilio Sáez*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1989, p. 99.

No sorprèn que, com hem indicat, un grup de mercaders de la nostra ciutat presents a Mallorca: Guillem de Vic júnior, el seu cosí Mesclans, Bernat Adarró i Ferrer de Na Nina, l'abril de 1241 recompensessin l'infant Pere de Portugal per haver aconseguit la pau i la possibilitat d'alliberar captius cristians. Com que es coneixia bé aquest risc, era normal la redacció del testament abans de partir cap a un destí tan perillós. Ho féu Berenguer Ermengol el 12 d'abril de 1253, en haver estat destinat a Tremissèn com a ambaixador de Jaume I. Manifesta la seva fortuna amb la repartició de l'elevada suma de quatre mil sous a càrrec dels marmessors i de tres frares predicadors, entre els quals Ramon de Penyafor, que havien de reparar les injúries comeses. El testador pertanyia a una important família de Barcelona, on donà nom a un carrer nou que travessà les seves propietats situades al sud del mercat.¹⁸

També cal esmentar els Vic, ciutadans de Barcelona. Guillem de Vic morí a Tunis el 1263 deixant-hi molt capital, que anà a recollir Guillem Grony. Segons Dufourcq (p. 103), era el «Guillem Vic, fill o júnior», que uns vint anys abans —cap a 1240— havia participat a les converses amb vista a un tractat i que abans havia estat el lloctinent del batlle de Barcelona, absent aleshores en haver estat destinat pel rei Jaume a Tunis. Un altre membre de la família, Berenguer, fou un dels qui aconsellaren al monarca acabar la guerra de cors i prohibir als tarragonins que ataquessin els ifriquiens. Els personatges esmentats i també Bernat de Vic foren jurats del Consell de Cent.

Si ens fixem en la família Vic, de mercaders i canviadors que hem esmentat en relació amb el nord d'Àfrica, podem precisar que Guillem de Vic i Arnaldeta varen viure al burg dels Arcs antics, parròquia de Santa Maria del Pi, fins a la mort d'ell el 1242 i foren els pares de Guillem de Vic júnior, que era cosí germà de Guillem de Mesclans i segurament soci seu, segons hem vist. Guillem exercia el càrrec de lloctinent del batlle de Barcelona el 12 de març de 1236. Un germà de Guillem júnior era Arnau, casat amb Berenguera d'Albareda, germana del mercader mort a Bugia del qual tractarem. Arnau i Berenguera foren els pares de Maria, filla gran que heretà les joies i les cintes que l'avi Guillem tenia en una caixeta d'argent —potser l'anell amb un diamant valorat en unes quatre lliures com a penyora d'un deute— i aportà la fortuna familiar al seu marit Jaume Grony. Aquí trobem una xarxa de diverses famílies acabalades molt interessades en el poder municipal, en els negocis, i presents als ports africans.

Un altre dels enviats reials, Ramon Ricard, anà a Tunis el 1265 i el 1274, però abans ja havia organitzat el consolat dels catalans a Alexandria (1264). Fou jurat del Consell de Cent i conseller de Barcelona. És molt notable la seva deixa per a la redempció de captius, cinc mil sous, que demostra la possessió d'una gran fortuna i també la seva sensibilitat per la desgràcia d'una gent coneguda durant els seus viatges.¹⁹

Altres enviats reials també eren rics burgesos, com Eimeric i Grony, dels quals hem fet la història. La majoria eren negociants interessats pels afers africans. Tanmateix no concentraren el seu capital, i el d'altri en el cas dels banquers, en un objectiu únic, sinó que l'esmerçaren en negocis marítims més generals i a tots els ports del Mediterrani més concorreguts pels catalans. Foren els Adarró, Albareda, Banyeres, Bonfill, Ferran, Finestres, Malla, Sesfont i altres potser menys coneguts, al costat d'homes

18. Testament comentat a la nota 5 del treball acabat de citar.

19. Bernat de Vic al perg. 1-6-1604. També ho fou Ramon Ricard, ja sedentari a Barcelona els anys 1262, 1264, 1267 i 1268, any en què coincidí amb el seu germà Guillem: Joan Francesc Boscà, *Memorial històric*, Barcelona, Associació de Bibliòfils de Barcelona, 1977, p. 34, 35, 36 i 40. Ramon va reunir una gran fortuna que repartí en el testament de 1289. Una part era per a ajudar pobres: captius, donzelles per casar, els qui anaven al bosc a fer llenya i la portaven a coll, preveres sense recursos en llocs pobres per a celebrar misses, pobres vergonyants, les dides dels seus fills, unes monges, entre les quals hi ha la seva néta, etc.; en total, els repartia vora vint mil sous. Esmentava el forn que li donà el rei, segurament com a recompensa pels seus serveis.

procedents de Tortosa, Lleida, Vic, Manresa i altres poblacions catalanes. Formen un conjunt nombros i heterogeni amb una capacitat econòmica diversa, molt alta la dels Adarró, Banyeres, Sesfont, i mitjana en el cas dels Albareda, Malla i d'altres, caracteritzats per una gran iniciativa i competitivitat.

Per tant, no tots tenien la mateixa categoria, sinó que es diferenciaven per pertànyer a diferents estaments i per la seva especialització, però són difícils de classificar. És evident que els uns eren rics mercaders i naviliers o armadors de naus, drapers o canviadors, i que els altres actuaven en un segon pla i eren factors i comandataris dels primers, com s'evidencia observant les comandes de viatge publicades per Madurell i Garcia. Els uns són membres d'antigues famílies capitalistes, com els esmentats, mentre que els altres són nouvinguts al món dels negocis, més cap a la fi del segle, com els canviadors Ferran i Finestres, i també Ramon Fivaller, origen d'un famós llinatge barceloní.

Un dels drapers més rics de la ciutat, Ramon de Banyeres, la família del qual ja hem estudiat,²⁰ vivia vora el forn d'En Ripoll, a la cúria comtal. A més de tenir una envejable fortuna adquirida segurament en els negocis, estava molt ben relacionat, ja que el trobem en contacte amb dos ambaixadors sarraïns. El seu primer negoci amb Tunis és una comanda del 14 de juny de 1239: setze besants i mig que Ferrer de Na Nina havia de lliurar a Pere Boquer, «mandatario tuo», a Tunis. Més endavant, cap a mitjan segle, Ramon, encara jove, continuava els negocis en aquesta zona i era a Tremissèn, on va rebre cent vint besants d'argent d'Arnau de Puignaucler —d'una família de Molins de Rei—; Arnau ho reconeixia el 26 de gener de 1251, data de la recuperació de la suma del crèdit a Barcelona. Es considera una operació de liquidació d'un crèdit amb canvi de moneda, tractat com a comanda. Una operació semblant va ser liquidada el 13 de març següent: Ramon pagà a Arnau Guardiola cent besants que abans li havia lliurat a Tremissèn per mitjà d'un intermediari. Segurament, aquestes comandes o préstecs presos en un lloc per pagar-los en un altre són l'origen del contracte de canvi trajectici.

Gairebé al mateix temps, Ramon va portar a terme l'operació de més envergadura i més complicada de totes les documentades, després de tants anys de negociar a Ifriquiya; fou precisament una transacció entre Barcelona i Tremissèn. Va adquirir cinc-cents quintars d'alum de Castella per valor de tres mil cinc-cents besants a Bonambran, aprofitant l'ocasió de l'arribada a Barcelona d'aquest ambaixador del sultà abdalwadita Yaghmurassan de Tremissèn (el Bonambran del document pot ser Abu Arlan i Imran en àrab). Es veu que era un home ja conegut del draper, que havia de rebre, personalment o per un mandatari seu, l'alum i altres coses valorades en mil cinc-cents besants més, segons els instruments notariais ja fets per Bonambran abans de la partida del sarraí de Barcelona. D'altra banda, Ramon l'havia d'ajudar en l'adquisició de cordatges i altres aparells de nau per valor de dos mil besants a Montpeller, tot a risc del sarraí (30 de juny de 1250). Com que tot l'aparell de nau era un producte estratègic i per tant prohibit, el fet de negociar-lo demostra l'existència del permís del monarca, tant si el tracte el feia l'ambaixador en nom propi com en el del sultà. Es podria

20. Carme BATLLE, «La família i la casa d'un draper de Barcelona, Burget de Banyeres (primera meitat del segle XIII)», *Acta Mediaevalia*, núm. 2 (1981), p. 69-91. Els negocis següents són als documents 19 i 23 d'André-E. SAYOUS, *Els mètodes comercials a la Barcelona medieval*, Barcelona, Base, 1975. Els fidejussors del sarraí són Berenguer Ermengol (signatura autògrafa) i Bernat de Mataró, ciutadans de Barcelona, davant del notari Guillem Rossell (pergamins d'ACB, 1-6-1608 i 3695, que el sarraí confirma i signa en àrab). Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'expansió catalana...*, p. 118, utilitza el resum fet per Joaquim MIRER I SANS al *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. VIII (1915-1916), p. 48-51, d'aquests dos documents sense donar la signatura que ara aportem. Arcadi GARCIA SANZ i Josep M. MADURELL I MARIMON, *Comandas comerciales barcelonesas de la baja Edad Media*, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1973, p. 110, comandes de Ramon i d'un de Vic a Tunis, i doc. 3 i 6. Ramon paga cent besants a Arnau Guardiola, que els havia lliurat a Guillem Burget —testimoni del pergamí 3695— amb destí a Tremissèn (ACB, perg. 1-6-846, 13 de març de 1251).

pensar que el draper havia representat els interessos de Jaume I a Tremissèn. La presència a Barcelona d'aquest personatge sarraí —i potser de Bonjacob, ambaixador del rei de Tunis, citat més avall— i els seus negocis ens permeten conèixer un aspecte que els tractats de l'època no esmenten mai, el de la contrapartida, és a dir, l'arribada de mercaders sarraïns a Barcelona, però hi devien ser, com hi eren quan passà Benjamí de Tudela per la ciutat.

Com que l'operació de compra de cinc-cents setanta-un quintars i mig d'alum (quantitat una mica més elevada que la del primer document) exigia esmerçar un gran capital, quatre mil besants (també la suma és una mica més alta), Ramon es va associar amb Ramon Ricard, el barceloní ambaixador de Jaume I, i li adjudicà el terç de l'alum el dia 27 d'agost amb permís del sarraí. Ricard féu efectiva la seva part del preu, que en la seva totalitat havia de ser pagat, estalvi i en terra, a Tremissèn. Aquí Ramon alludeix als fidejussors de Bonambran, el citat Berenguer Ermengol i, a més, Pere Ferran. Tot es portà a terme com estava programat, ja que el segon pergami, amb la signatura autògrafa de Ramon, fou ben estisorat en quatre línies paral·leles.

Poc després tornava a negociar amb Ramon Ricard, que li havia donat en comanda cinc-cents besants d'argent amb els quals havia adquirit cent cinquanta quintars de cera, a trenta-dos besants el quintar, a Bonjacob, ambaixador del rei de Tunis, i a Guillem de Montcada; el 10 de juny de 1254 es comprometia a tornar-li el capital amb el lucre quan de Tunis tornés a Barcelona, o l'hi trametés des d'Aigüesmortes, o, venuda la cera a Montpeller, li portés els diners.

Més endavant, Ramon, el seu germà Guillem i Jaume de Vinyals, germà del seu cunyat Ramon, compraren una setzena en el lleny —tant en el cos com en les eixàrcies i aparells— que Pere de Sant Feliu feia construir; li'n varen pagar el preu, trenta-set lliures, el 9 de març de 1255. El seu nebot Jaume, fill d'Arnau de Banyeres, es dedicà als negocis seguint l'exemple de la major part dels seus familiars: donà a Arnau Girbert, que es dirigia a Orà amb el lleny de Muiyal, una comanda de cent cinc sous esmerçats en tres sacs d'avellanes (16 de gener de 1253). No era gaire, però era suficient per a començar, i així continuà fins que uns cinc anys després va desaparèixer en un viatge a Ultramar. També el fill de Ramon, Guillemó, portà comandes del seu oncle, el canonge Guillem, i tenia una setzena en el lleny de Pere de Sant Feliu (vint-i-set lliures el 20 de gener de 1263), però devia morir jove. Aleshores l'herència de Ramon passà al seu nebot Joan de Banyeres, draper, que encara la féu augmentar de manera notable. Entre altres negocis, Joan concedí comandes de viatge, algunes a Barbaria, sempre com a capitalista i sedentari, només fins a 1274, per algun motiu concret desconegut per a nosaltres, ja que encara va viure deu anys més.²¹

Un altre ric draper és Bernat Sesfonts, cunyat de l'esmentat Ramon, i establert al carrer Montcada vora el de Cremat Gran, que va esmerçar capital en nombroses comandes entre 1252 i 1276. En remarcuem una de dotze lliures i mitja enviada en el lleny de Guillem Malgraner cap a Càller, Tunis i Trípoli el 6 d'abril de 1273; anava a la quarta part del comú consistent en oli, draps de lli, canemàs, arròs, etc. També actuava per mitjà del seu macip domiciliat amb ell o viatger en nom del seu princi-

21. Són testimonis del document, escrit per Pere de Cardona, Simó d'Oltzet, Bernat de Sant Feliu i Ferrer Sala. El navilier es refereix als altres parçoners que participaren en les despeses de la nau fins al retorn a Barcelona, on els ha de pagar la seva part del guany del viatge (perg. 1-6-2883). La comanda de Jaume (perg. 1-6-3271) no consta al llibre de Madurell, on hi ha la setzena i les comandes de Guillem, la de l'11 de maig de 1271 cap a Barbaria, doc. 17, 30, 32 i 37. Vegeu la comanda de Joan al mateix llibre, doc. 36, cap a Dénia i Barbaria el 9 de gener de 1272. Hi afegim la concedida el 20 de març de 1274, la darrera, a Bernat Martorell i Pere Mataró, de seixanta-tres lliures i cinc sous esmerçades en el comú de blat, cotó, indi, laca i altres coses, amb destí a Màlaga i Barbaria en el lleny de Mataró (perg. 1-6-2916). Vegeu Carme BATLLE, «Ramon i Joan de Banyeres, ciutadans i negociants de Barcelona de mitjan segle XIII», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, núm. xxviii (2010), p. 7-59.

pal; era Ramon Ricard, que disposava de capital propi, feia de factor i procurador de Sesfontes cap a la fi del segle i, per tant, suposem que pertanyia a aquesta important família de la nostra ciutat un membre de la qual, del mateix nom, havia estat soci de Ramon de Banyeres i ambaixador de Jaume I.

Els canviadors de moneda o banquers també es desplaçaven, com Dusay a Montpeller i potser el Jaume Ferran present a Tunis l'11 de febrer de 1274 (Geraldina o Gueraua, filla d'Arnau de Vic i Berenguera d'Albareda, es casà el 1260 amb Berenguer Ferran, fill del difunt Bernat, amb un dot de mil tres-cents vint sous, pagat en part amb béns de l'oncle mort a Bugia). El Jaume Ferran citat és el banquer barceloní que, l'any següent, comprava amb diversos socis la nau de Pere Ris, en la qual tenien una setzena i mitja el draper Sesfontes i Joan Homdedeu, el seu soci de Mallorca. També és el capitalista de diverses comandes dirigides a Barbaria entre 1265 i 1271, com les publicades per Madurell i Garcia.

Cal esmentar també la família Bou, establerta a la Ribera, com la del seu soci Bernat Cantull. El 1248, Guillem Bou casà la seva filla Geraldina, dotada amb quatre-cents morabatins, amb Guillem des Soler, que quatre anys més tard viatjava a Tunis amb comandes, però que morí jove; aleshores el sogre es féu càrrec de la vídua, ingressada en un convent, i dels dos fills encara menors. Guillem Bou júnior va continuar els negocis marítims i les comandes i, en concret, el trobem com a assegurador d'una comanda de vint dobles d'or i sis besants de Racó pagats per un sarraí d'Orà, Ramon Bissala, per la redempció d'un sarraí captiu. Bou és fiador d'aquesta suma rebuda per Duran d'Escubieres de mà del sarraí, però Duran no efectuà la redempció estipulada. Després, el 2 de juliol de 1257, es comprometé a complir-la, ja que tornava a Orà, i assegurà que Bou quedaria indemne per la seva fiança en cas de pèrdua de la suma per risc de mar o d'altra manera; per això, donà com a fidejussor Bernat Ferrer, pellisser, i ambdós obligaren a Bou tots els seus béns. És un contracte interessant per la data. Bou continuà armant llenys per al comerç de la Mediterrània i participà en l'anomenat *Falconet* que el 1264 es dedicava al cors. Com que abans ja el trobàvem associat amb Bernat Cantull, suposem que era per a ambdós el permís de Jaume I concedit a Bernat per a armar una nau en cors contra els sarraïns. A més, s'han de considerar les naus armades especialment per al cors, sempre amb permís del rei, molt perjudicials per al comerç. Cal recordar l'activitat similar de dos parents de Guillem Bou: el seu nebot Pere de Caldes i el seu gendre Bernat de Ripoll.²²

Tots els mercaders necessitaven ajut en el desenvolupament normal de la feina diària, la qual requeria embalatge, molt complicat en el cas de les espècies, i trasllat de mercaderies des dels vaixells, però aquests ajudants, esclaus en general, no han transcendit en els documents. En canvi, sí que coneixem alguns noms i determinats negocis duts a terme per uns col·laboradors de més categoria, els macips, que actuaven com a factors, sobretot de negociants sedentaris. Eren joves que feien el seu

22. André-E. SAYOUS, *Els mètodes comercials...*, doc. 15; Arcadi GARCIA SANZ i Josep M. MADURELL i MARIMON, *Comandas comerciales...*, doc. 4. Bou i Cantull portaven comandes en els seus viatges: André-E. SAYOUS, *Els mètodes comercials...*, doc. 3 i 18; Arcadi GARCIA SANZ i Josep M. MADURELL i MARIMON, *Comandas comerciales...*, doc. 11, 12 i 16. La comanda de Sesfontes, que no consta a l'obra de Madurell i Garcia, és el pergamí 1-6-2990. La nau de Pere Ris, cònsol de catalans, sembla que anà a Romania (1-6-2787). L'assegurança de Bou és el pergamí 1-6-998. Vegeu el permís reial per al cors a Charles-Emmanuel DUFOURCQ, «Vers la Méditerranée orientale et l'Afrique», a *Jaime I y su época*, doc. 101. L'11 d'agost de 1264, la justícia perseguia Bonanat Sans i mestre Bonanat, fill de Ferrer Guanger (un del mateix nom resultà implicat en la revolta de Berenguer Oller el 1285), acusats del fet que la seva barca de deu remos, amb eixàrcies i aparells, guiada per Barral, practicava el cors. Nomenen procurador Simó Desmàs, cunyat de Ramon de Banyeres, per anar a València a recuperar-la: ACB, perg. 1-6-808. Bou va rebre el 30 de novembre de 1262 una comanda dipòsit de dues-centes lliures del seu gendre Ripoll (1-6-2971). Caldes i Ripoll, parents i socis, adquireixen cera a Ceuta, d'on la va portar Ripoll; la mort del primer fa que els seus quaranta-cinc besants vagin a la seva mare, Berenguera Bou, el 25 de setembre de 1270 (1-6-3736). Cal corregir les referències i dates de Madurell i Garcia de les comandes 24 i 25 de Jaume Ferran: 1-6-2087 i 2589.

aprenentatge al servei d'un mercader amb experiència, pertanyien a la família del mateix mercader, com els germans més petits de Jaume Albareda, o a una altra de negociants amics, i així podien fer els seus primers negocis o es guanyaven el pa. Entre els Banyeres, es dona aquesta circumstància i, encara, l'existència d'uns altres col·laboradors, com el «mandatario» de Ramon de Banyeres el 1239, anomenat Pere Boquer i pertanyent a una rica família de mercaders parents dels Montcada, totes dues famílies veïnes d'aquest mateix carrer.

NAVILIERI I GENT DE MAR

A continuació, podem insistir més en la gent de mar, homes que amb les seves naus asseguraven les comunicacions marítimes també amb els ports africans i, al mateix temps, mercadejaven. Uns són naviliers pertanyents a importants famílies burgeses, com Guillem Grony i Arnau de Sanatija —el darrer dels quatre paers nomenats el 1249—, que a l'inici de l'any 1258 tenia una nau, de la qual era escrivà Pere Rossell, i procedia de Tunis. També els esmentats Bou i Cantull tenen elevades fortunes. Uns altres pertanyen a famílies més modestes o de les parròquies del Pla de Barcelona i els coneixem per mitjà de les comandes publicades per Madurell i Garcia. Són: Pere Bonfill amb la tarida *Sant Miquel*, Pere i Berenguer de Sarrià i el seu soci Pere Remer (Bonanat Remer té un lleny en construcció),²³ Guillem de Sant Feliu (Pere de Sant Feliu té un lleny amb socis, uns dels quals són els Banyeres), Pere de Palau, patró del lleny que salpava cap a Tunis la primavera de 1252, Guerau Ferrer de Sant Gervasi i Arnau Guerau, tots portadors de comandes. Una de les naus, la de la comanda del 12 d'abril de 1252, va seguir el camí en triangle indicat: anada de Barcelona a Tunis, i el port de retorn podia ser Barcelona, Mallorca o Montpeller. Una altra nau en construcció és la del calafat Bernat Desmàs, sogre del pelleter Malla, i Ramon Tapiola: en el buc nou, hi té mitja setzena Ferrer Guerau. El mateix Desmàs viatjava per mar a terra de sarraïns o de cristians, com consta quan contracta un aprenent de calafat per un període de dotze anys. La família Desmàs, vinculada per matrimonis i per negocis als Albareda, Banyeres i Malla, era una de les més negociants i acabalades de Barcelona en aquesta època.²⁴

23. Arcardi GARCIA SANZ i Josep M. MADURELL I MARIMON, *Comandas comerciales...*, doc. 32: l'11 de maig de 1271 el comú de Sarrià-Remer destinat a Barbaria —robes, laca, oli, etc.— està valorat en mil setanta-vuit lliures i mitja. Pere Remer pot ser parent del Bonanat Remer propietari d'un lleny el 12 de juny de 1254, en el qual Pere Calafat té la meitat d'una setzena, tant en la coberta com en les eixàrcies i aparells, que val sis lliures, tretze sous i tres òbols, i va a risc i fortuna de Calafat. El notari és Pere de Cardona, que redacta molts dels documents estudiats en ser el notari de l'alfòndec on es portaven a terme aquests negocis, suposem. Els testimonis són Gener Remer i el conegut draper Bernat Sesfont: ACB, perg. 1-6-292, estisorat. Sanatija reconeix que té en comanda dipòsit de Guillem Andreu dos-cents noranta-cinc besants menys un millarès rebuts a Tunis per l'escrivà de la nau; la suma procedeix de la venda de quatre caixes i un cofi de sucre i d'un cofi de glassa. El 20 de febrer següent té dos-cents sous de Bernat Mataró, que li tornarà quan els hi demani (1-6-2928, 2940).

24. Les condicions són les mateixes que en el contracte anterior, i també el notari. Els testimonis són Opis Genovès i Bonanat d'Ort (perg. 1-6-2776, 6 de març de 1251). El mateix dia Ort contracta mitja setzena en el mateix buc nou, eixàrcies i aparells, davant els mateixos notari i testimonis (1-6-669). L'aprenent contractat el 4 d'abril de 1250 és Guillem Bonet, de la parròquia de Santa Maria de Bellvei, i el document del permís dels pares Ramon Bonet i Catalana es féu abans amb jurament davant Pere Jaume, notari d'Arbúcies. El contracte pròpiament dit fou escrit també per Pere Cardona. El noi estarà amb el calafat des del següent dia de Sant Joan durant dotze anys continus, l'obeirà en tot dia i nit seguint-lo per mar o per terra, el podrà enviar a terra de cristians o de sarraïns per raó de l'ofici de calafateria o encarregar-lo a altres mestres del mateix ofici per aprendre. Rebrà aliment, vestit i un sou de quaranta morabatins, tot i que hi ha la possibilitat que mori, faci alguna malifeta o estigui malalt (1-6-1249 i 1483 repetit). A més, Desmàs tenia esclaus. El seu parent Pere Desmàs, el 7 d'octubre de 1260, féu donació de tots els seus béns a la seva neboda Benvinguda, filla del seu germà Joan, difunt, i muller de Berenguer d'Albareda (1-6-2340). Pere de Malla i el seu cunyat Simó Desmàs formaren societats, negociaren comandes, etc., almenys fins a la liquidació de tot el 22 de setembre de 1268 (1-6-2753, partit per ABC). Després és a València amb la seva barca.

Al costat dels patrons de nau, viatjaven els mercaders amb els seus macips i els mariners, dels quals poca cosa ens consta. S'hi podien afegir altres homes que no podem classificar, com dos procedents de Vic: el primer, anomenat Pere Sacristà i mort a Tunis el 1240, pertanyia a un estament bastant alt, i el segon, Guillem Fi, que era soci del seu germà Jaume, residia a Tunis el 1274 i sembla que era mercader. Un grup procedent de Manresa formava una societat a Tunis per portar un carregament de vi del sud d'Itàlia a Alcoll el 1256. Un altre mercader procedia de Cardedeu i negociava cuirs a Bugia amb Ramon Boquer júnior abans de morir vers 1270: es deia Pere Gat. Com ells, molts més, desconeguts per a nosaltres, devien viure i morir en aquestes terres de Barbaria.²⁵ Totes aquestes notícies de llenys en construcció o ja viatjant pertanyen als anys de mitjan o de la segona meitat del segle XIII, sens dubte un període molt bo per a la nostra ciutat.

De tots els naviliers, només tenim informació detallada dels negocis de Pere Bonfill —però res de la seva família (trobem Pere Bonfill i Berenguera casats el 1206)—, que es movia entre Barcelona i Tunis. Entremig tenia relació amb diversos punts de la costa del Llenguadoc, on en primer lloc encarregava cordatges i aparell de nau: un arbre de lleny, quatre peces d'antenes, un timó, una espata i tres cordes especials (*capites erbe*) a Bernat Berbili de Serinyà, al port de Besiers. Aquest, el 21 de març de 1241, confià el transport de totes les peces cap a Barcelona a Guillem Arnau de Llates, també al Llenguadoc, que es comprometé a lliurar-ho tot estalvi i en terra a Bonfill. Uns anys més tard, el mateix navilier preparava el seu viatge cap al nord d'Àfrica; per aquest motiu, el 14 de setembre de 1256 signà un contracte amb un jove gironí per tenir-lo al seu servei dos anys, durant els quals l'alimentaria i el vestiria amb deu canes de roba d'estam fort d'Arràs, dues peces de cota de pells de conill i cada any dos parells de calces, tres parells de sabates, dues camises i dos calçotets. A més, li va oferir un salari anual de seixanta sous barcelonesos.

Un cop a Tunis, Bonfill i el seu soci, el mallorquí Pere de Llobregat —en un altre document es diu que era de Maó—, varen adquirir el vaixell anomenat *Sant Miquel*, una tarida, a dos genovesos, amb els quals tancaren el tracte a l'alfòndec nou dels genovesos després de pagar mil dos-cents cinquanta millaresos el 26 de maig de 1258. És interessant constatar que la tarida, ben proveïda d'eixàrcies, arbres, timons i barques, havia estat contractada per a fer un viatge precisament dos dies abans de la seva adquisició. Es veu que els dos socis es volien assegurar la rendibilitat de l'operació o no tenien el capital disponible. Fos el que fos, havien fet un contracte el 24 de maig amb diversos mercaders per portar un bon carregament al Grau de Montpeller. Els sis mercaders tenen noms catalans: Ramon de Girona, Pere de Prat, Arnau Bardoner, Bernat de Boaria —aquest més dubtós—, Bernat Roquet i Pere Prim, amb els quals els dos patrons es comprometien a tenir el vaixell ben aparellat i servit per vint mariners, suficients per a fer el llarg viatge amb un carregament considerable, és a dir, quatre-cents quintars de mercaderies de Prat i Girona, segurament socis, cent de Bardoner i Boaria, cent de Prim i setanta de Roquet. Al contracte també s'especifica quines eren les mercaderies: pells de bou i de boc (les ja esmentades boquines), espècies com comí, pebre, gíngebre, després cera, matèries tintòries com *orchica* (l'orxella sembla diferent) i indi, dàtils i alum, que pagaven un nòlit concret per quintar, oscil·lant la suma entre els quatre millaresos de l'alum i els set del comí i les boquines, segons el sistema anomenat de «quintalades» al *Llibre del Consolat de Mar*. El viatge de Tunis a Montpeller s'havia de fer a l'inici o a mitjan juny, però en tot cas abans de la festa de Sant Joan.

25. Resumim els pergamins de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona comentats per Carme Batlle al treball ja citat a la nota 17. El negoci del vi és el núm. 1 de l'apèndix documental de Carme Batlle, citat a la nota 3.

La mateixa nau ja tornava a ser a Tunis el 6 d'agost següent, quan Bonfill i Llobregat la noliejaven per portar béns i mercaderies de Berenguer de Reguers, el discutit cònsol, també present aquí. La càrrega, que constava en un memorial dividit per l'alfabet, havia de ser comprada i transportada fins a Tunis i per aquest servei Reguers havia de pagar sis millaresos i mig per quintar barbaresc amb l'obligació de tots els seus béns. Més endavant, Bonfill ja no tenia vaixell propi i havia de noliejar el lleny *Sant Àngel* del mallorquí Bernat Ferrer per transportar les seves mercaderies: cuirs de bou, boquines, cera i comí, pagant cinc millaresos per quintar, de Tunis a Barcelona.²⁶

El noliejament de naus era un negoci normal per a transportar mercaderies, que estava en general en mans dels genovesos i altres italians; recordem el privilegi proteccionista de Jaume I a favor dels naviliers catalans a Barcelona de 1227, que devia ser decisiu per als negociants esmentats. En relació amb el nord d'Àfrica, en coneixem d'altres exemples. També podem documentar un viatge que es portà a terme a la inversa del de Bonfill, és a dir, de Montpeller a Tunis. Es va fer en un moment favorable per al transport, quan el rei Lluís IX de França preparava la croada contra Tunis el 1270 i era imprescindible el trasllat de cavalls per a l'exèrcit, com també d'homes i armes, des dels ports del sud del seu país. Suposem que diversos catalans aprofitaren l'avinentsa, però només tenim la notícia referent a Berenguer Mallol, un ciutadà barceloní que més endavant fou almirall del rei Pere el Gran en la guerra contra els francesos. Com a propietari de la nau *Sant Domènec*, no va desaproveitar l'ocasió i concretà el negoci trobant-se a Montpeller, on coincidia amb altres conciutadans com el canviador Arnau Dusay i Ramon Guerau, que foren els seus fidejussors en el contracte de nòlit del seu vaixell. Els interessats en el viatge eren dos homes que havien vist la nau i la trobaven en molt bon estat —era nova. En efecte, Mallol l'havia adquirit trobant-se segurament a Gènova l'any anterior a uns de Savona, Guillem Bertran i els seus socis Jacobo Vicia i Jacobo Caminata, representats per Bertran, a qui Mallol va pagar mil tres-centes lliures genoveses almenys en dos terminis, el darrer dels quals es féu efectiu el 4 d'abril de 1269 i era de set-centes vint-i-set lliures torneses pagades a Montpeller davant el mateix Arnau Dusay, banquer, que sens dubte intervenia en aquestes transaccions amb sumes tan elevades i diverses monedes. L'esmentat contracte de nòlit del 13 de gener de 1270 el protagonitzaven Guillelmo Bibisaqua (deu ser l'italià Bebilacqua) com a representant i procurador d'un noble, Guillem de Savignac (Savannhicco al document), senyor de Châteauroux (Castrum Radulfi, potser a Indre), que devia pertànyer a l'exèrcit francès. Per tant, necessitava tota la nau —es donen les mides amb mesura de Gènova— ben proveïda i amb els mariners corresponents, i a més condicionada per a transportar cavalls, amb estables disposats en dos rengles de seixanta llocs cadascun, amb ferros per a immobilitzar-los les potes, grans recipients plens d'aigua dolça, etcètera. El propietari i patró Mallol va jurar embarcar ell personalment a la seva nau, posada sota l'autoritat de l'almirall del rei Lluís, durant tot el viatge, i obeir, ell i els mariners, el senyor de Châteauroux i els seus homes, a més de l'almirall. Només podria carregar els aliments i les coses permeses per les esmentades autoritats —que assenyalarien la ruta a seguir i les escales en algun port o illa, si era necessari—, i carregar o descarregar cavalls o altres coses sense cap més des-

26. Document escrit pel notari Guillem Mercader de Serinyà: ACB, perg. 1-6-3018. El contracte del jove és el pergamí 1-6-2981. El del nòlit va ser escrit per un notari mallorquí a l'alfòndec dels catalans a Tunis davant el cònsol Berenguer de Parel·lada (1-6-1303). Bonfill estava obligat a Reguers per una garantia (*manulevamentum*) encomanada amb instrument notarial. El document, escrit pel mateix notari mallorquí Guillem Rostany, i per tant a l'alfòndec, davant els testimonis Pere Ferrer, Bernat de Mola i Ramon Mir, és una carta partida per ABC (perg. 1-6-1541). Més endavant, el març de 1275, trobem un Pere Bardoner com a testimoni de Bernat Sesfont. El 1280, Guillem Ramon i Arnau Bardoner són cosins germans del navilier Bernat Cantull. Contracte del 15 de setembre de 1266 del lleny amb vuit mariners i un servicial publicat per Carme BATLLE, «Las relaciones comerciales de Barcelona con la España musulmana a fines del siglo XII e inicio del XIII», *Anales de la Universidad...*, núm. 6, núm. 5 de l'apèndix documental.

pesa de nòlit o de mariners. Si fos necessari immobilitzar la nau per hivernar, el senyor hauria d'afegir vuit sous tornesos per cada lliura del preu del nòlit ja estipulat. Es precisa que havia d'anar a càrrec de Mallol i els mariners la càrrega i descàrrega de la nau allà on el senyor ho manés i esperar-lo en aquell lloc durant un mes al seu servei, per traslladar-lo després a una altra part del regne, tot segons les ordres de l'almirall de la mar del rei francès. Per tot aquest viatge de la nau ben proveïda i amb una barca, Mallol havia de cobrar dues mil cinc-centes lliures torneses, de les quals el 13 de gener en va rebre cinc-centes a Montpeller, mentre que una suma idèntica es faria efectiva el diumenge de Rams següent i també la primera setmana de maig, i per fi quan la nau arribés a Aigüesmortes cobraria les darreres mil. Per tot això, els garants oferts per Mallol són gent solvent: un de Montpeller, Pere Capdebou, i dos de Barcelona, Arnau Dusay i Ramon Guerau, als quals s'afegeix al cap de pocs dies, el 16 de gener, Duran de Parer, procedent de Sent Antonin, el famós centre financer de la Roergue, però ciutadà de Barcelona, on s'encarregava de l'alfòndec veí de Santa Maria del Mar i d'on arribà a ser conseller.

Sembla que alguns musulmans participaren d'aquest negoci, com l'Ibrahim ibn Halaf protegit per Jaume I el 1270.²⁷

Pensem que els afers de Bonfill i Mallol no eren una excepció, però no disposem d'altres contractes tan importants i detallats en una activitat gairebé monopolitzada per Gènova i Marsella.

ELS NEGOCIS AL VOLTANT DE LA MILÍCIA CRISTIANA

Un nou capítol de la relació de Jaume I amb els sultans hàfsides s'obre després de les conquestes de Mallorca i de València, durant les quals s'havien succeït algunes accions bèl·liques dels sarraïns nord-africans en ajut dels seus coreligionaris. Els hàfsides són els estats sorgits després de la desfeta de l'Imperi almohade, amb el qual ja existia relació comercial dels catalans de manera bastant sistemàtica per l'atracció de l'or que podien obtenir en gran quantitat de numerari, en dinars. Ja Bernat Desclot a la seva crònica —revisada per Ferran Soldevila, p. 421— informa de la presència de naus de Barcelona als ports comercials de Ceuta i Bugia, que de retorn van ser capturades pels sarraïns de Mallorca.

L'orientació mercantil cap a Barbaria, molt important dins la xarxa econòmica de Catalunya, és la ruta comercial més antiga, anterior a la del Llevant i les illes. Serà seguida per mallorquins i valencians. Es féu en concurrència amb els italians que des del segle anterior freqüentaven els ports i anaven cap a l'interior fins a Tremissèn; els genovesos preferien Ceuta abans que Tunis, i els pisans Tunis i Bugia, on els catalans es van introduir.

El primer contacte decidit per part del monarca va córrer a càrrec d'un dels seus oficials de confiança, el barceloní Marimon de Plegamans, veguer de la ciutat, que anà a Tunis vers 1235 per trobar Abu

27. Un exemple més de nòlit destinat al nord d'Àfrica és a Arcadi GARCIA SANZ, «Fletamentos catalanes medievales», *Historia, Instituciones, Documentos* (Sevilla), núm. 5 (1978), doc. 1. El pergamí del contracte, en mal estat de conservació en la part relativa a l'almirall, fou escrit a Montpeller el 13 de gener de 1270 pel notari Bernat Ferrer a casa de Bernat Anglès i davant molts testimonis: el canviador Guillem Bonafòs, Ademar Benet, Pere de Campanhacco, Guillem de Tàrrega i d'altres (1-6-4110). Si els venedors són de Savona i el notari Vivandi Delomede ho és del Sacre Palau, pensem que l'adquisició es féu a Gènova. En canvi, el contracte fou escrit per Raimon de Requesens, notari de Montpeller, en presència de Dusay i de Comes Montecolle, de Pistoia (1-6-2697). El preu, dues mil cinc-centes lliures torneses, és semblant al d'un contracte similar signat a Marsella el 1248 per dues mil sis-centes: Régine PÉROUD, *Histoire du commerce de Marseille*, vol. 1, París, 1949, p. 146-147. Notícies sobre Duran de Parer a Carme BATLLE, «La presenza degli stranieri a Barcellona nei secoli XII e XIII», a *Dentro la città. Stranieri e realtà urbane nell'Europa dei secoli XII-XVI*, Nàpols, 1989, p. 87-110. Jaume I l'autoritza a adquirir tot o part del vaixell de Bernat Massot i comerciar amb ell associant-se amb cristians o musulmans de Tunis, Bugia o altres llocs: Charles-Emmanuel DUFOURQ, «Vers la Méditerranée orientale et l'Afrique», a *Jaime I y su época*, doc. 129.

Zakariyya, el fundador de la dinastia, un cop calmada la seva bel·licositat. Només es coneix la notícia per la informació donada pel lloctinent del veguer, Guillem de Vic, júnior, segons Dufourcq (p. 75 i 103).

La situació normal de cristians i musulmans era l'estat de guerra permanent, però els acords entre les seves autoritats assenyalen períodes de pau. Com que són pactes personals, resulten molt fràgils davant qualsevol modificació, dinàstica per exemple. El canvi té lloc durant el regnat d'Al-Mústansir de Tunis (1249-1277) i es materialitza amb la signatura del primer tractat conservat que inclou negociacions comercials. Havia d'estar en vigor durant deu anys des de 1271, però finalitzà abans d'aquest termini, a la mort de Jaume I seguida per la d'Al-Mústansir al cap d'un any. Al final del seu regnat, Jaume I ja procurava aconseguir contactes amb el Marroc, més difícils per l'expansió victoriosa dels marínides, i un tractat amb Yaghmurassan, fundador de la dinastia abdalwadita o zayyanida de Tremissèn, que morí el 1283, amb facilitats per als mercaders catalans.

A la data del primer tractat conservat, la relació mercantil ja existia, així com també l'alfòndec de Tunis. S'hi afegí un acord militar, ja que el monarca català va permetre que una companyia formada per nobles vassalls seus actués al servei del successor d'aquest sultà vers 1254.²⁸ Podríem trobar un precedent en la presència de mercenaris cristians en aquestes terres, com el vescomte Reverter de Barcelona al segle anterior, però la milícia del segle XIII tenia una connexió especial amb el monarca. Ell n'era el patró, en nomenava el capità i cobrava una part dels salaris dels cavallers, és a dir, que hi tenia una intervenció molt marcada.

El primer capità conegut és el cavaller Guillem de Montcada, pertanyent a una branca de la noble nissaga catalana amb un notable esperit aventurer, com el Berenguer vassall d'Alfons el Savi.²⁹ El capità va rebre el títol de caid o alcaid dels cristians i fou l'organitzador de la tropa mercenària dividida en diversos destacaments establerts a diferents ciutats del mateix regne. La notícia pertany a l'any 1256, quan el sultà va acceptar la facultat del rei Jaume per nomenar el capità de la tropa. Entre els cavallers, que estaven acompanyats per la seva gent, la infanteria, hi havia Ramon de Garriga. Altres hi portaren fins i tot les seves dones, com sembla ser el cas de la noble senyora Guillema de Montcada, que va anar a Tunis el 1254 acompanyada de Bartomeu de Tornamira, de Vic.³⁰

Ara no ens interessa explicar les aventures dels cristians en aquelles terres, com la novel·lesca vida d'Arnau de Solsona a Tunis; només volem presentar alguns aspectes de la seva activitat als regnes musulmans especialment relacionats amb els negociants barcelonins. Aquests aprofitaren l'ocasió per a anar als ports nord-africans, establir-se en els seus alfòndecs sota la protecció dels cònsols i abastir els cristians de roba, armes i altres coses necessàries, i també finançar els seus viatges o facilitar el trasllat dels diners de la paga fins a Catalunya. Un dels primers negocis documentats ens manifesta l'evident i coneguda connexió dels catalans amb els occitans, exactament amb famosos banquers de Sent Antonin (Roergue), després substituïts pels de Càors. La col·laboració data del 10 d'agost de 1256, quan Pere Roca, mercader de Sent Antonin, per mitjà del seu factor Joan Radulf, connecta amb el ric draper barceloní Bernat Sesfont, ja esmentat abans, i el seu factor o soci Guillem Rossinyol, de la vila

28. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'expansió catalana...*, p. 9, 72 i 79, 120 i 132. Ho completa Carme BATLLE, «Notícies sobre la milícia cristiana en el Norte de Africa en la segunda mitad del siglo XIII», a *Homenaje al Profesor Juan Torres Fontes*, Múrcia, Universidad de Murcia, 1987, p. 127-137. Sobre els tractats, vegeu Àngels MASIÀ DE ROS, *La Corona de Aragón y los estados del Norte de África*, Barcelona, 1951.

29. Carme BATLLE, «Berenguer de Montcada († 1268), un català a la cort de Castella, i la seva família», *Acta Mediaevalia* (Barcelona), núm. 25 (2003-2004), homenatge a la professora Josepa Arnall, p. 131-153.

30. André-E. SAYOUS, *Els mètodes comercials...*, doc. 21, on consta Garriga. Francesc CARRERAS CANDI, «Notes dotzenen-tistes d'Ausona», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. 5 (1909-1910), p. 474, cita Guillema, esposa o parenta del capità Guillem.

de Peralada, d'on procedia també el draper. Els socis estaven en relació amb el cavaller Ramon de Garriga, de la milícia establerta a Tunis, que confià dues-centes masmudines al draper Sesfont, és a dir, diners del seu salari. Com que el seu soci Rossinyol devia la suma a l'esmentat mercader occità —Roca—, Bernat Sesfont, en nom del soci lliurà cent lliures melgoreses al factor Radulf. Per aquesta via, uns diners guanyats pel cavaller a Tunis anaren a parar a Occitània per mitjà d'un canvi de moneda fet a Barcelona amb la intervenció de Bernat de Vic, un banquer molt important de la ciutat, i en presència de Joan Tasset, de Sent Antonin.³¹

En l'aspecte econòmic, destacaren un grup de mercaders de la capital i d'altres poblacions catalanes, com Vic, Manresa, Cardedeu, Montblanc i sobretot Lleida. Aquí la producció drapera, que era important, s'exportava per mitjà dels ports de Tamarit i Salou i en part arribava a Tunis, com ho coneixem per l'extraordinària aventura del lleidatà Arnau de Solsona a fi d'aconseguir la preuada reliquia del Sant Drap per donar-lo a la seva ciutat.³²

Continuarem per un personatge ja conegut, Berenguer Adarró. No podia deixar perdre el negoci de l'abastiment de la milícia, en la qual lluitava el seu cunyat el cavaller Arnau de Ribes, casat amb la seva germana Berenguera. Pensem que poden tenir relació amb les necessitats dels cavallers i dels peons les adquisicions fetes pel negociant de gran quantitat de robes i altres coses a Berenguer Suau, directament al seu obrador.

La presència d'Adarró a Tunis, que continuava la tradició familiar ja comentada, coincideix amb un canvi en el comandament del contingent armat, perquè vers 1260 el cavaller Guillem de Montcada fou substituït per Pere de Palau, un barceloní nomenat aleshores alcaid.³³ En el precís moment del canvi, Berenguer, com a capitalista, contribueix al finançament de l'expedició, almenys en el cas dels seus familiars. No solament té lloc la substitució del capità de la milícia, sinó que també s'observa la finalització d'una etapa caracteritzada per una certa hostilitat i disconformitat, i l'inici d'un període de col·laboració amb una orientació plenament comercial. El canvi és favorable i els mercaders podran treure'n profit. Així, doncs, Berenguer es compromet a pagar el capital necessari per la seva germana que s'havia de traslladar a Tunis a fi de reunir-se amb el seu marit; són tres-cents besants que ell s'obliga com a deutor principal el 29 de setembre de 1259 per pagar el nòlit de persones i coses en el lleny de Berenguer Diaca i dels seus socis. Així, Berenguer és el fidejussor o avalador de la seva germana davant el patró en presència de Guillem de Lacera i Arnau de Ruvira, coneguts patricis barcelonins. Sembla que el llarg viatge fins a Tunis, potser d'unes tres setmanes, valia uns vint besants per persona.³⁴

D'altra banda, Berenguer era un home de negocis que no podia menystenir un bon mercat com el de Tunis en el precís moment favorable de l'acord entre Jaume I i el sultà hàfsida Al-Mústansir. Potser embarcà al mateix temps que la seva germana cap a Tunis, on aviat devia recobrar el préstec

31. André-E. SAYOUS, *Els mètodes comercials...*, també el doc. 21.

32. Josep LLADONOSA, *Arnau de Solsona, un mercader lleidatà a Tunis (1218-1297)*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1967, p. 13 i 19.

33. Adarró paga part de les compres el 7 de març de 1257, però queda a deure l'elevada suma de cent cinquanta morabatins i vuit-cents seixanta sous, garantits per un censal que cobra a Barcelona, entre la ciutat i l'horta, per valor de cinc-cents quaranta sous (1-6-300). Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'expansió catalana...*, p. 81, considera Palau un antic patró de lleny, segons una comanda de Madurell i Garcia de la primavera de 1252. El 31 de gener de 1264, Dolça, vídua de Pere de Palau, i el seu fill Ramon paguen quatre-cents morabatins a Guerau Genovès, fill de Guerau, com a dot de Berenguera, filla del matrimoni Palau i dona d'ell (1-6-2647). Diversos Palau foren jurats del Consell de Cent, un dels quals, anomenat Pere, consta entre els drapers, però no el podem relacionar amb l'alcaid; potser sí els que consten com a prohoms de mar.

34. Document de l'ACB, perg. 1-6-2999. Francesc CARRERAS CANDI, «Notes dotzecentistes d'Ausona», *Boletín de la Real Academia...*, núm. 5, p. 475, cita el preu del viatge.

amb escreix amb l'ajut del seu cunyat, que potser era el cap de la milícia en l'aspecte militar, mentre que Palau podia tenir la direcció administrativa essent un civil, o potser ho va ser abans de l'arribada de Palau. Ho suggerim perquè l'autoritat de Ribes és evident en un document escrit a Tunis per Berenguer de Rubí, notari de l'alfòndec «de part d'Arnau de Ribes».³⁵

La connexió amb la milícia per mitjà del seu cunyat va permetre a Berenguer, present a Tunis la primavera de 1260, fer diversos negocis, alguns amb el mateix cunyat: els diners del salari del cavaller passen a mans de Berenguer en forma de comandes dipòsit rebudes a Tunis i enviades a Barcelona, el destí normal dels salaris dels catalans. Per això, ambdós passaven comptes el 2 de juny del mateix any i feien constar les transaccions encara pendents per valor de cinc-centes dobles d'or de l'emir, dues-centes vint en comanda rebuda per Berenguer a Tunis i dues-centes vuitanta que havia de rebre en nom de Ribes de mans del prior dels frares predicadors a Barcelona, suma que Ribes va confessar tenir en comanda sota l'obligació de tornar-la a petició del comanditari.

Aquí cal remarcar el paper econòmic jugat pels frares dominics, als quals es confiaven elevades sumes de diners en considerar el seu convent un lloc segur —ho hem comprovat en alguns testaments de barcelonins— o se'ls feia intervenir en la liquidació de certs negocis, com succeïa a Tunis mateix a la mort de Guillem Colom, de Manresa, amb la supervisió de fra Ferrer Cendra.³⁶

A més dels deutes esmentats, Berenguer es comprometia amb els seus germans a acabar d'eixugar el deute de mil quatre-cents cinquanta morabatins que estava pendent entre ells per l'adquisició de la casa forta de Santa Oliva de Llobregat —havia estat de Ferrer d'Olzet, primer marit de Berenguera—, compra feta pel mateix Berenguer.³⁷

A mitjan 1261, Berenguer ja havia abandonat el port tunisià, on havia deixat almenys un deute de cent setanta besants deguts a Berenguer de Reguers, que aleshores era el cònsol. Aquest Reguers també era un negociant ben actiu a Tunis, on el 6 d'agost de 1258 signava un contracte amb Pere Bonfill i Pere de Llobregat, senyors de la nau *Sant Miquel*, per carregar mercaderies seves en aquest vaixell, i es comprometia a pagar el nòlit de cada quintar barbaresc a sis millaresos i mig d'argent. Reguers cessà en les seves funcions el setembre de 1267, data en què el monarca atorgà consolat, *fonduk* o alfòndec, secretariat, notariat, botigues i taverna a dos mercaders catalans, Llorenç Ot i Pere Pascasi, per un període de cinc anys. Reguers va arribar a un acord amb Ot després d'acceptar l'arbitratge d'uns prohoms i de cobrar dos mil vint besants. Poc després, Reguers era nomenat per a un càrrec vitalici, el de cònsol de Bugia, l'abril de l'any següent.³⁸

35. ACB, perg. 1-6-2912, 23 d'octubre de 1258: arbitratge per pagar els deutes de Colom, com el de Bernat de Riu-sec.

36. *Ibidem*. El marmessor del difunt Colom, Guillem d'en Cuc, també de Manresa, tractà amb Berenguer de Rubí, el notari de l'alfòndec. Havia de recuperar una comanda dipòsit de nou-cents cinquanta besants lliurada per Colom al barceloní Bernat de Torsà, segons un document en poder de Valentí de Torres, canviador ciutadà de Mallorca. Els deutes de Colom a Ramon de Montjoi, de Manresa —cent besants—, i a altres foren objecte d'un plet a Barcelona amb sentència de Ferrer de Manresa el 24 de setembre de 1260 (1-6-1173). Sobre aquests manresans a Tunis, vegeu la nota 25.

37. El document del 2 de juny de 1260 està signat per Ribes i la seva dona i escrit a Tunis per Bernat de Ripoll, jutge ordinari i notari públic per autoritat del rei d'Aragó, que el partí per ABC davant dos testimonis coneguts, Berenguer de Bonastre i Bernat Ermengol; els dos pergamins es conserven a ACB, 1-6-1379 i 1720. Vegeu la nota 49. La garantia del nòlit escrita pel notari barceloní Pere de Cardona és el pergami 1-6-2999. Encara el 28 de novembre de 1262 havia de tancar el negoci d'una comanda de trenta dobles o mas mudines dobles de l'emir lliurades per Guillem d'Espinles; mort aquest, la seva mare, Anglesa, encarregà al seu fill Berenguer cobrar la suma, que Adarró féu efectiva el 18 de gener de 1263 (1-6-290, 2836).

38. En el contracte partit per ABC i escrit pel notari públic mallorquí Guillem Rostany, s'afudia a un negoci anterior entre els mateixos personatges: Bonfill havia de trobar la garantia encarregada per Reguers amb instrument públic per portar-li a Tunis en la mateixa nau béns o mercaderies segons un memorial partit per ABC (perg. 1-6-1541). Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'expansió catalana...*, p. 93-94.

En relació amb un cavaller de la milícia de Tunis entre 1273 i 1277, Guillem de Vilardell i potser també el seu germà Berenguer, trobem Ramon de Noguera, que havia de cobrar a ambdós trenta dobles d'or de l'emir degudes al seu principal, Guillem Bartomeu. Tant Noguera com Bartomeu negociaven des de feia uns anys a Tunis. El mateix cavaller Guillem també devia per roba quaranta besants i tres millaresos a Pere de Roqueta i Bernat Carrell, socis en l'explotació d'un obrador de draperia situat a l'alfòndec.

No tenim notícies noves de la milícia de Tremissèn ni del seu alfòndec, ja ben estudiats per Dufourcq; només podem afegir una dada sobre el cavaller Bernat Segí, del qual tracta molt aquest historiador. L'1 de juliol de 1247, Segí es trobava a Tunis, on reconeixia un deute a Domènec Selom, ciutadà de Barcelona, li donava penyores i es comprometia a no sortir del regne de Tremissèn; el document està escrit en català, però un dels testimonis, que és de Sevilla, signa en castellà.³⁹

L'ALFÒNDEC, CENTRE DE LA VIDA DELS CATALANS

El sistema dels consolsats ultramarins fou establert per Jaume I per controlar les activitats dels negociants fora del país i treure'n un benefici quantitiós. Al mateix temps que consolidava la independència de la gestió comercial dels seus súbdits, nomenava un cònsol, que exercia el càrrec sota l'autoritat reial i la protecció de la milícia. La institució del consolat ja és prou coneguda; ara només ens interessen els personatges i la vida dels catalans a l'alfòndec, que els acollia en els principals ports nord-africans a imitació del sistema italià del *fondaco* o *fonduk*. Les notícies es refereixen als alfòndecs de Tunis, Bugia i Tremissèn, però d'aquest darrer no en parlarem perquè Dufourcq ja li dedica un estudi d'unes quantes pàgines.

No tenim cap descripció de l'edifici, però sí alguns detalls, i a més coneixem el de Barcelona, bastant complicat, que Jaume I va confiar a Berenguer de Montcada.⁴⁰ Es tracta d'una construcció més o menys gran, segons la importància de la colònia, on es desenvolupava la vida dels mercaders itinerants sota l'autoritat consular. El lloc podia ser un edifici sol o un conjunt de construccions al voltant d'un pati, o fins i tot un barri si les necessitats de la comunitat exigien ampliacions successives i l'autoritat musulmana ho permetia. Així, a Tunis, hi hagué l'alfòndec vell i el nou. Podia establir-se fora de la medina, però un mur de seguretat, amb una sola porta, havia d'envoltar els edificis, que sens dubte eren modestos. Potser algun alfòndec era una construcció quadrada, més aviat petita, que s'assemblava a la casa dels catalans conservada encara avui a Messina.

L'alfòndec servia d'hostal i de magatzem amb diversos serveis annexos, com l'escrivania, la taverna, un forn, els estables, i també hi havia una capella —un dels capellans fou nomenat pel mateix

39. Noguera era a Tunis el 16 de maig de 1261, quan rebia cinquanta-tres dobles d'or de l'emir de mans de Guillem Vaquer, de Montblanc, amb el compromís de tornar-li'n la meitat per Nadal i l'altra meitat per Pasqua de l'any següent, següentment a Barcelona. Ho complí, ja que el pergamí fou estisorat i és a ACB 1-6-2612. El mateix Noguera lliurà les trenta dobles i altres sumes, a Barcelona, el 3 de desembre de 1265, a Bartomeu (signatura autògrafa), davant de quatre testimonis: Berenguer de Riu-sec, de Manresa, que trobàvem amb Guillem Colom, G. de Blanes, G. de Ribafort i Ferrer Barceló (perg. 1-6-2129). La liquidació del deute a Roqueta, del 17 de novembre de 1273, consta en el document escrit per Guillem de Bonastre, notari de l'alfòndec, el 29 de març de 1277, un cop difunts el draper i el cavaller, en nom del qual pagà el deute Huguet Escot, de Castelló d'Empúries, a Bertran de Quadres i Bernat de Rubió, marmessors de Roqueta (perg. 1-6-3258). El pergamí de Segí, en una conservació deficient, és l'1-6-3520.

40. Seguim el nostre treball: Carme BATLLE, «La alhóndiga, centro de la vida de los catalanes en el Norte de África», a *Mediterraneo medievale*, vol. I, Altomonte, 1989, p. 73-88; Carme BATLLE, «La alhóndiga, centro comercial de Barcelona, durante el siglo XIII», a *Oriente e Occidente tra Medioevo ed Età Moderna*, a cura de Laura Balletto, Gènova, 1997, p. 61-81.

rei— i un cementiri, i fins i tot un bordell. En un alfòndec gran també s'hi establien alguns obradors, per exemple el d'un perpunter, perquè els perpunts o peces de vestir el cos enconxades i repuntejades formaven part de l'equipament dels cavallers. També hem esmentat l'obrador de draperia de Pere Roqueta i els seus socis.

Tots els estadants, homes i dones —algunes podien ser les dones dels cavallers que vivien a les tendes del seu campament—, estaven sota l'autoritat del cònsol dels catalans, representant del monarca als regnes nord-africans, defensor dels interessos dels seus conciutadans davant l'autoritat local i dirigent d'aquest enclavament jurídic. Tenia moltes competències sobre els vassalls del rei Jaume, amb funcions judicials, policials, financeres i diplomàtiques, que el convertien en un personatge de gran autoritat, la importància del qual podia fer ombra al capità de la milícia, per exemple a Tunis, on ambdós varen coincidir. Com una demostració evident d'aquest prestigi, tenim l'acció diplomàtica del cònsol de Tunis, Guillem Fava, que aconseguí un tractat de pau el 1270.⁴¹

Aquí també se centralitzava tot allò necessari per a una duana catalana sota l'autoritat del cònsol que arribava a administrar molts diners amb els consegüents problemes i les protestes dels mercaders, sobretot per la seva retribució; era el dret del consolat cobrat sobre les mercaderies importades pels catalans i sobre els canvis monetaris que efectuaven. També recaptava el tant per cent dels sous dels cavallers destinat al monarca, drets de justícia, del notariat, del secretariat de la duana, del forn, de la taverna, de les botigues (a Tunis n'hi havia dues vora la porta però a l'interior de l'alfòndec).

Era un càrrec molt cobejat malgrat els inconvenients i la política erràtica del monarca que, sempre per sumes cada cop més elevades, es contradeia a si mateix o concedia gairebé alhora el mateix consolat a dos homes diferents. Com que recaptava el percentatge del sou de cavallers i escuders pertanyent al monarca, alguna vegada aquest enviava un home de la seva confiança per recollir-lo i exercir el consolat de manera esporàdica. La situació, més aviat confusa, perdurà fins que Jaume I, que havia concedit a la ciutat de Barcelona la facultat de nomenar els cònsols d'ultramar (1266-1268), deixà de reservar-se els de Tunis i Bugia, molt rendibles.⁴²

Sens dubte, l'alfòndec de Tunis, pel qual el monarca nomenà cònsol Ramon Arnau el 1253 —ho va ser fins a 1268—, era el més antic (potser anterior a aquest nomenament) i important. Va tenir un desenvolupament tan notable que calgué desdoblar-lo amb l'adquisició o la concessió del sultà d'un altre local; així, es parla de l'alfòndec vell i del nou. És l'evidència material de l'increment ininterromput del comerç i, en conseqüència, de l'augment de la quantitat pagada pels cònsols per l'arrendament del càrrec, que de cinc-cents besants per any passà a mil cent i poc després a dos mil set-cents cinquanta (1263), és a dir, un augment del cinc-cents per cent en tres anys, segons Dufourcq, si és que es tracta sempre de la mateixa moneda.

Podia succeir que el cònsol no residís a la ciutat on havia d'exercir el càrrec i es fes substituir per un lloctinent de la seva confiança, com ho comprovem a Tunis el maig de 1261. Aquí es trobava Pere Garí en lloc de Berenguer de Parellada, que hi havia estat uns anys abans i havia recuperat el càrrec per mitjà de les seves intrigues a la cort reial.⁴³

41. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, «Chrétiens et musulmans durant les derniers siècles du Moyen Âge», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 10 (1980), p. 221.

42. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, «Les consulats catalans de Tunis et de Bougie», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 3 (1966), p. 469-479. També sobre la missió de Ramon Ricard com a jutge reial.

43. Aquest Garí, que podia ser parent del Ferrer Garí draper barceloní, era «consul in Tunicio per illustrissimo domino rege Aragonum», segons consta en el document d'un dipòsit o comanda de cinquanta-tres dobles de l'emir pertanyents a Guillem Vaquer, de Montblanc, i lliurades a Ramon de Noguera el 16 de maig de 1261 en presència de Pere Jutglar, de Tarragona,

Altres intrigues van afectar el consolat tunisenc pels beneficis que proporcionava a qui el podia aconseguir del rei, que cedia fàcilment davant una bona quantitat de diners, malgrat haver compromès o venut el càrrec a algú altre. En aquestes maniobres, destacaren Parellada i Reguers.

El cònsol decidia la distribució de l'interior de l'alfòndec; per exemple, els dos representants d'un d'ells, l'esmentat Berenguer de Reguers, a Bugia ampliaren l'espai destinat a la taverna perquè la venda del vi era un bon negoci (ja citada la importació de vi italià a Alcoll pel manresà Guillem Colom), en detriment de les cambres on s'allotjaven els mercaders, que protestaren (23 de juliol de 1274). Aquests i altres conflictes interns entre catalans algunes vegades foren jutjats per un enviat especial o ambaixador del rei, com ho fou el barceloní Ramon Ricard, pertanyent a una família del patriciat de la capital, com ja hem vist.

La presència del cònsol o d'un o dos representants seus era imprescindible i es complementava amb l'existència d'altres funcionaris més o menys nombrosos segons el volum dels negocis, que semblen ser abundants i complexos a Tunis. Entre aquests funcionaris, no podien mancar el recaptador dels drets propis de l'alfòndec i pagats pels mercaders presents per les seves transaccions, i un notari que havia de redactar contractes, testaments, àpoques i tota mena de documents necessaris per al normal desenvolupament de la vida mercantil i privada dels catalans establerts o transeünts. El notari en general era barcelonès i designat pel rei, tot i que també el podia nomenar el cònsol, el seu superior, que rebia part del preu cobrat per cada acta notarial redactada. En els instruments signats per ell consta la seva categoria de notari públic de Barcelona i la seva dependència del rei d'Aragó. Només d'un d'ells, Bartomeu Vascó, en coneixem detalls del seu aprenentatge fet a la capital i a les ordres de Pere de Bages el 1251, és a dir, dinou anys abans de la seva actuació a Tunis. La seva titulació és la de notari públic de Barcelona i de Tunis en els documents escrits al seu alfòndec entre 1266 i 1270.⁴⁴

També exercia un notari a l'alfòndec de Bugia i era Pere Miró quan Jaume d'Albareda el va requerir per a redactar el seu testament en presència del sacerdot Bernat Serra i dels testimonis Ferrer Dax, Berenguer de Palau (potser parent del Bernat que serà cònsol), Castelló, Bernat de Torra i Pere Mercet (1258). Cal tractar dels Albareda amb més detall. Un mallorquí podia exercir el càrrec, com succeí amb Guillem Rostany, notari públic de Mallorca a l'alfòndec de Tunis el mateix any, l'antecessor del qual sembla ser Guillem Guardiet, barceloní. Rostany va escriure un dels escassos contractes de nòlit conservats, l'establert entre Pere Bonfill de Barcelona i el mallorquí Pere de Llobregat, senyors de la nau *Sant Miquel* —amb vint mariners—, i sis mercaders catalans que hi havien de carregar sis-cents setanta quintars de diverses mercaderies: pebre, cera, cuirs de bous, dàtils, alum, indi, etc., des de Tunis fins al Grau de Montpeller. Com que els mercaders varen pagar de quatre a sis millaresos per quintar, segons la mercaderia, el cobrament de la suma de mil dos-cents cinquanta millaresos permeté als dos socis lliurar-la pocs dies després a dos genovesos per tal d'adquirir la tarida *Sant Miquel*, en una operació combinada feta a la fi de maig per carregar la nau i partir abans de Sant Joan.⁴⁵

i Nicolau Solide, davant Bernat Ermengol, que ho va escriure per manament del lloctinent del cònsol (ACB, perg. 1-6-2612). Charles-Emmanuel DUFOURCQ, «Les consulats catalans de Tunis et de Bougie», *Anuario de Estudios...*, núm. 3, p. 473.

44. Sobre Reguers, que arribà a cobrar dos mil vint besants per retirar-se del consolat de Tunis, vegeu Carme BATLLE, «La alhóndiga, centro de la vida de los catalanes en el Norte de África», a *Mediterraneo medievale*, p. 79. Vascó, en un document del 21 de febrer de 1251, indica que l'ha escrit per ordre de Bages (perg. 1-6-628). S'interessà per aquest tema Andrés GIMÉNEZ SOLER, «El comercio de infieles durante la Edad Media», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. 5 (1909-1910), p. 187.

45. Rostany va escriure els pergamins 1-6-1303 i 1682 transcrits a l'apèndix del treball de Batlle-Varela citat a la nota 3. També el del 13 de setembre de 1258: Pere de Terrassa, ciutadà barceloní, reconeix a G. Bassa, draper, que ha rebut d'ell en préstec vuit besants i dos millaresos d'argent fi i pes recte, que tornarà el dia de Pasqua següent; en són testimonis Ferrer Lleó-

Al mateix temps que Rostany, un altre de la mateixa professió exercia a Tunis, però segurament en un lloc diferent; era Berenguer de Rubí, notari «de part d'Arnau de Ribes, cavaller». Es pot tractar d'un escrivà al servei de la milícia, com també es troba a Tremissèn. Aquí, cap a la fi del segle, la milícia comandada pel cavaller Bernat Segí tenia el seu propi notari, que així es defineix en l'únic document conservat: «Signe de mí Ramon Safont, notari públic en Tirimsè per la companya del molt alt e poderós senyor en Jacma per la gràcia de Déu rey d'Aragó, qui asò escriví e cloí.»⁴⁶

Abans de tenir notari propi —el primer sembla ser l'esmentat Guardiet de 1256—, els mercaders catalans devien dirigir-se a altres escrivans cristians, els italians, els serveis dels quals eren ben vàlids, per exemple Uberr, notari de Palerm, «in domo cayti Sabari» de Tunis, que redactà el testament del vigatà Bernat Sacristà el 1240.⁴⁷

El darrer notari del regnat del rei conqueridor que cal esmentar és Guillem de Bonastre, de Barcelona, notari a Tunis en nom del monarca el 1269 i entre 1274 i 1277, el viatge del qual des de la capital ens és conegut. Podia ser parent de l'Arnau de Bonastre que signa com a testimoni juntament amb Berenguer Bres (casat amb una neboda de Jaume d'Albareda) i Jaume de Camós, en un dels seus documents, i del Berenguer de Bonastre acusat de malversació de diners, sodomia, abusos d'autoritat, estafes, etcètera per part dels mercaders catalans de Tunis.⁴⁸

Tornant als notaris, observem que un d'ells exercí unes funcions extraordinàries, les judicials, segurament per absència del titular, que havia de ser el cònsol. És Bernat de Ripoll (ja citat mercadejant), jutge i notari a Tunis sota l'autoritat del rei el 5 de juny de 1261, en un document escrit per Bernat Ermengol, escrivent a les ordres de l'esmentat notari i del cònsol, que aleshores era Berenguer de Parellada. L'any següent, Ermengol ja s'anomena notari de Barcelona i de Tunis.⁴⁹

En darrer lloc, cal recordar un personatge imprescindible en tota comunitat cristiana, el sacerdot, responsable del servei religiós a la capella de l'alfòndec, l'existència de la qual es documenta a Tunis i a Bugia, sempre per concessió del sultà, i en ambdues ciutats posades sota l'advocació de santa Maria. La de Bugia va rebre el llegat testamentari del mercader Jaume d'Albareda consistent en deu besants per comprar una roba de porpra (1258). A fi d'assegurar el manteniment del culte i les necessitats espirituals dels súbdits, el mateix rei Jaume se'n preocupava i nomenava el corresponent capellà; a Tunis, i per al seu manteniment, li concedí dues botigues, una com a cambra i l'altra com a magatzem que podrà llogar, segurament per a obtenir una retribució decent. Hi anaven sacerdots i frares dels nous ordes, dominics i franciscans, trinitaris i mercedaris, com el sacerdot Bernat Serra, que fou tes-

pard i P. Mercader, de Vic (1-6-2973). Els mercaders clients de Bonfill consten més amunt, a la nota 26. Guardiet exercia el 1256 (1-6-2256).

46. Rubí escriví a Tunis el 23 d'octubre de 1258 el pergamí 1-6-2912. Existia una família Rubí senyora de la casa forta d'aquest nom propera a Barcelona i d'un feu a Alella, però no s'intitulaven cavallers. Un dels seus membres, Berenguer, féu testament el 14 d'abril de 1253 abans de partir cap a Tremissèn. Aquí devia morir abans de l'estiu de 1265, data en què el seu fill i hereu Bernat es dirigí cap a la mateixa ciutat africana després de nomenar hereva la seva germana Berenguera. Vegeu Jordi AMIGÓ i Carme BATLLE, «Els Rubí, una família de cavallers del segle XIII», a *XXXII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos*, vol. I, Rubí, Fundació Museu-Biblioteca de Rubí, 1986, p. 111-122. Safont va escriure el pergamí 1-6-3506 a Tremissèn el divendres 20 de setembre de 1297.

47. Testament publicat a l'apèndix documental del treball citat a la nota 17.

48. Pergamins escrits per Bonastre a Tunis, 1-6-2229, 3258. El 1274 va escriure el del deute per l'adquisició de roba del cavaller Guillem de Mont-roig (1-6-2885). Vegeu les notes 39 i 52.

49. Perg. 1-6-2851, 2861 i 3486. Vegeu la nota 37. El 1264 Ripoll era un dels gendres de Guillem Bou —vegeu més amunt—, que negociava amb cera juntament amb el seu nebot Caldes. Més endavant, el 1289, l'escrivà de l'alfòndec dels catalans era Ramondus Samoneta essent cònsol el barceloní Pere Cabrit: Geo PISTARINO, *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Tunisi da Pietro Battifoglio (1288-1289)*, Gènova, 1986, doc. 103.

timoni del citat testament, i com fra Ferrer Cendra, marmessor de Guillem Colom. Aquest frare predicador sembla ser el de més prestigi entre els presents a Tunis, juntament amb fra Ramon Martí, conegut autor d'escrits contra els jueus, que hi sojornaren almenys des de 1250 fins a 1269, data en què anaren a incorporar-se a la fallida croada de Terra Santa organitzada per Jaume I.⁵⁰

Durant els seus freqüents viatges d'anada i tornada de Barcelona, els frares portaven encàrrecs dels catalans i diners dels cavallers de la milícia que custodiaven al convent de Santa Caterina, un lloc considerat molt segur, com es pot entreveure en l'acord signat entre Berenguer Adarró i el seu cunyat el cavaller Ribes, segons el qual el prior dels predicadors assegurava tenir en comanda o dipòsit de Ribes dues-centes vuitanta dobles de l'emir. Una altra tasca confiada a aquests frares era la redempció de captius amb els diners de donatius recollits a Barcelona i altres llocs, a més de la normal del seu ministeri. En l'exercici de les seves funcions, a Tunis es podia trobar un sacerdot en la celebració d'algun matrimoni, una circumstància excepcional: el de Valensó, filla de Bertran de Puigmunsó i de la seva dona Estàcia, amb Andreu de Soler, tots ells membres de la colònia catalana com els testimonis del document del dot, que són el cavaller Berenguer de Bocharan, Benet d'Armenter, Ramon de Cànoves i Pasqual Desmàs, i també Eximèn Pérez de Lamas, un aragonès segurament. Suposem que tots ells pertanyien a la milícia, perquè el pagament dels dos-cents besants per part dels pares de la núvia restava condicionat al cobrament dels primers sous dels cavallers i escuders.⁵¹ Més freqüents eren les defuncions, amb els serveis religiosos a la capella i els enterraments al cementiri, segurament ben allunyat de la població, com es dedueix dels testaments conservats, per exemple el de Jaume d'Albareda, que destinava diners per a un drap de porpra per a l'altar de la capella de l'alfòndec.

El dia a dia de la vida a l'alfòndec transcorria com a tot arreu entre catalans i no tot era placidesa i concòrdia; també podien existir abusos dels cònsols i altres autoritats del lloc o maltractaments a les dones, així com algun comportament indigne, per exemple el d'Arnau Eimeric. Fou ambaixador de Jaume I a Tunis i capaç de revendre com a esclaus els captius cristians alliberats per ell mateix i el seu germà Bernat; per això fou castigat juntament amb el seu nebot Pere Arnau a pagar una multa de tres-cents morabatins d'or (1258). Arnau tenia una barca bastant gran, suficient per a servir de garantia d'un préstec el 19 de febrer de 1232 i de fer molts viatges com el ressenyat.

Posterior és el cas de Berenguer de Bonastre, denunciat davant la justícia del rei per part dels mercaders afectats, que l'acusaven de manar despòticament i de tenir costums depravats, exactament de sodomia, d'assotar dues dones cristianes i d'expulsar-les de Tunis, i de lliurar-ne una altra anomenada Cília al sarraí Bolahabez a fi que hi mantingués relacions. També havia expulsat dos frares menors. Les seves estafes eren ben comprovades: havia comprat moneda dolenta i de pes inferior al legal per a pagar amb millaresos dolents, com si fossin de bona qualitat, als homes de la milícia i a d'altres, i el mateix feia amb les dobles. És curiós comprovar l'existència de millaresos de mala qualitat en el primer inventari dels seus béns a Barcelona. Les acusacions eren bastant certes, ja que fou condemnat per l'infant Pere, com a lloctinent del seu pare el rei Jaume, a pagar una elevada multa de cinc-cents auris el 7 d'abril de 1270 després d'haver estat jutjat per la cúria reial. La multa no el devia afectar gaire si la comparem amb la fortuna reunida a Tunis i esmerçada en cases i finques a Barcelona i al

50. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'expansió catalana...*, p. 85; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, «Vers la Méditerranée orientale et l'Afrique», a *Jaime I y su época*, doc. 85 i 86, de 1261. El primer frare dominic citat en la nostra documentació és Bernabeu, present al testament del vigatà Sacristà el 1240; vegeu les notes 17 i 36. Josep HERNANDO, «“De Seta Machometi”... de Ramon Martí (s. XIII)», *Acta Mediaevalia*, núm. 4 (1983), p. 9-63.

51. El document d'Adarró i de Ribes és del 2 de juny de 1260 (1-6-1720). Document del dot redactat l'11 de maig de 1287 per Bartomeu Vascó, notari de Barcelona i Tunis a l'alfòndec (1-6-900).

Pla. Tampoc en devia patir el seu prestigi personal, ja que es casà amb la jove Elisenda Dorca, de família de drapers, i fou conseller tercer de la ciutat el 1286 i més tard lloctinent del veguer.⁵²

ELS ALBAREDA A BUGIA⁵³

Fins ara hem tractat sobretot de negociants barcelonins en relació amb Tunis, que semblen ser els més nombrosos i importants. Cal esmentar també un grup establert a Bugia, un centre comercial potser menys actiu que Tunis, però dotat d'un alfòndec, en el qual ja el 1259 Guillem de Tolosa exercia com a cònsol des de feia almenys un any. Més endavant el cònsol representava els interessos dels vassalls catalanoaragonesos a tot el territori entre Constantina i Alger.⁵⁴

Aquí trobem un grup de mercaders, gent de mar, artesans de draperia i altres productes, amb una capacitat econòmica mitjana, exceptuats els Albareda, que disposen de molt capital. Ja el 1213 es dirigia a aquest port Guillem Palau amb el seu lleny i l'any següent hi anava Pere Ramon amb la nau *Coloma*, quan el lleny de Bernat Caramel patronejat per Simó Bru navegava cap a Bona.⁵⁵

A Bugia hi va residir i morir Jaume d'Albareda, que sembla haver-hi anat per la seva connexió amb el tan esmentat Ramon de Banyeres; en efecte, aquest darrer i Berenguer d'Albareda, germà de Jaume, estaven casats amb noies de la família dels mercaders Desmàs, com també Bernat Sesfont, el conegut draper. És una prova més que la vinculació familiar portava a l'associació mercantil o viceversa.

Com es desprèn del testament de Jaume redactat a Bugia mateix el 1258, aquí hi havia una colònia bastant nombrosa. Alguns —Ferrer Dax, Berenguer de Palau, Casteylò, Bernat de Torre, germà del canonge Pere, i Pere Mercer— són testimonis del document. El testador i els seus tres germans es dedicaven al negoci, potser seguint els passos del seu pare, anomenat Ferrer. Els dos grans, Jaume i Berenguer (en el seu lleny Jaume hi té una part), es veuen ben incorporats al comerç marítim, mentre que Pere, el futur monjo de Santes Creus, actuava com a procurador de Jaume. Amb aquest mateix col·laborava Bonanat, segurament el germà petit, ja que si més no en rebé una comanda de dos-cents seixanta-cinc besants.

No podem oblidar les quatre germanes casades amb negociants: Pereta amb Pere de Bas, Guillem amb Bernat Pisà, Ferrera amb Guillem de Tarragona, propietari d'un lleny, en el qual Jaume tenia una quarta part, i Berenguera amb Arnau de Vic, fill del canviador barceloní Guillem de Vic. Una neboda recordada al testament de Jaume estava casada amb Berenguer Bres, negociant molt actiu i present a Tunis el 1277.

52. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, «Vers la Méditerranée orientale et l'Afrique», a *Jaime I y su época*, doc. 64. La barca serví de garantia el 19 de febrer de 1232: Arcadi GARCIA SANZ i Maria Teresa FERRER I MALLOL, *Assegurances i canvis...*, doc. 9. Bernat Eimeric era a Tunis el 18 de desembre de 1256, ja que la seva dona Suau hagué de signar un establiment de terra a un jueu per la seva absència (perg. 1-2-678). Carme BATLLE i Coral CUADRADA, «Berenguer de Bonastre, un negociante barcelonés en el Norte de África (segunda mitad del siglo XIII)», a *Sardegna, Mediterraneo e Atlantico tra Medioevo ed Età Moderna, Studi Storici in memoria di Alberto Boscolo*, vol. II, *Il Mediterraneo*, a cura de Luisa D'Arienzo, Roma, Bulzoni, 1993, p. 129-150. Bonastre, casat el 1280, disposava d'una bona fortuna, vivia als Arcs antics i tenia una finca rústica a la Marina de Sant Martí de Provençals on treballaven diversos esclaus.

53. Carme BATLLE, «La presència de mercaders catalans al nord d'Àfrica durant el segle XIII», a *Homenatge...*; Carme BATLLE, «Uns mercaders de Barcelona al Nord d'Àfrica a mitjan segle XIII», *Acta Mediaevalia*, núm. 10 (1989), p. 145-157.

54. Dominique VALÉRIAN, «Le facteur économique dans la politique catalane à Bougie», a *L'expansió catalana a la Mediterrània a la Baixa Edat Mitjana*, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1999, p. 149.

55. Palau hi anà l'11 de setembre de 1213, Ramon el 10 de juny i Caramel el 27 d'octubre de 1214: Arcadi GARCIA SANZ i Maria Teresa FERRER I MALLOL, *Assegurances i canvis...*, p. 40, doc. 5, 6 i 7.

L'esmentat document manifesta una estreta cohesió familiar per l'interès del testador, que era solter, a dotar les nebodes, col·locar els germans més joves i afavorir els cosins i altres parents, com el seu cosí Pere de Malla, el pelleter casat amb la filla del calafat Bernat Desmàs; àdhuc destina alguns petits llegats als seus col·laboradors: Berenguer Suau, jove, i Pere Miró, notari i procurador seu. No oblidava les esglésies, hospitals i convents de Barcelona, especialment la parròquia de Sant Just, que devia ser la seva, ni unes noies per casar, ni els captius, que hauria vist a Barbaria. En total, Jaume repartia més de tres mil besants, suma a què ascendia tota la seva fortuna, segons els seus propis comptes, però la realitat resultà diferent per la dispersió de les inversions. Per exemple, havia confiat als esmentats Berenguer Suau i Pere de Malla tres-centes pells (boquines) i vint-i-un quintar i seixanta-un «ròtols d'orxica» per tenyir de color groc a fi de portar-ho tot des de Bugia a Barcelona per lliurar-ho a Ramon de Banyeres, que havia de pagar deu dobles d'or per aquesta partida a Pere d'Albareda. Considerem que Jaume era soci o factor de Ramon, que ja estava establert a Barcelona en aquesta època després d'haver actuat personalment a Tremissèn i altres llocs. A més, havia lliurat mercaderies a Ferrer Ocelló i trenta-cinc besants i sis millaresos a Pere de Tàrrega, segons constava en un document en poder de Ramon de Banyeres.

Hem citat Pere de Malla, el pelleter procedent de Vic que, un cop casat i amb un obrador en ple rendiment al carrer de la Mar, continuà en relació amb el negoci africà i des de 1265 més o menys envià comandes amb robes, pells, vi, laca, figues i altres mercaderies cap a Barbaria durant uns dotze anys.⁵⁶

Quan els marmessors intentaren dur a la pràctica els dissenys del testador, no pogueren arribar a aconseguir la quantitat prevista per repartir a desgrat de molts esforços per a reunir els besants, diners melgoresos i altres monedes de Jaume, per a vendre les seves parts de lleny i recuperar mercaderies de mans dels seus socis, perquè hagueren de pagar els deutes del mercader contrets a Bugia mateix. Després de saldar aquests deutes i de pagar els mil tres-cents besants de la deixa a Santes Creus, imprescindible per a la fundació d'un altar i l'ingrés del germà Pere (ja hi havia el seu parent fra Arnau de Banyeres),⁵⁷ no els quedà més remei que rebaixar els altres llegats proporcionalment per sou i lliura i, de vegades,

56. Bres és testimoni d'un document a Tunis (1-6-3258). Malla esmerçà capital amb el seu cunyat Simó Desmàs en comandes i en una companyia sense detallar en el document de liquidació de negocis del 22 de setembre de 1268: ACB, perg. 1-6-2753. Després s'associà amb el seu gendre Guerau Dorca per negociar el 1275 amb Arnau Munter i Guillem Cristià, drapers veïns de Múrcia, que li quedaren a deure 4.164 morabatins alfonsins a raó de quinze diners de *prietos* per morabatí i tres-cents vuitanta-vuit morabatins més. Dorca i després Berenguer Carbonell, pelleter, intentaren cobrar aquests deutes (1-6-365, 1443). El 12 de març de 1270, Malla confià una comanda de robes, laca, vi i besants per valor de vint-i-cinc lliures a Jaume Guitard i Romeu Despou, que amb la seva nau —sembla que de Mallorca— anaven a Barbaria. Cap al mateix destí, el 12 de novembre de 1272 donà roba de fil, laca i altres coses per valor de vint-i-dues lliures i tres sous en comanda a Guillem de Bonastre i Bernat Marquès, que hi anaven en un lleny. El mateix Malla i Carbonell, procurador seu, el 24 de desembre de 1277, donaren una comanda de cinc esportes de figues a Pere Sa Fàbrega, picapedrer, per valor de trenta-dos sous menys dos diners destinada a Tunis i Trípoli (perg. 1-6-199, 975 —no és a Madurell i Garcia—, 3001). A la mort de Malla, a la primavera de 1277, la seva vídua liquidà negocis d'ell amb els dos esmentats: el primer rebé un llegat de cinquanta sous i, a més, trenta-nou sous menys dos diners per les figues lliurades a Sa Fàbrega, que rebé set lliures i set sous degudes pel difunt, i una caixa plena de fils i «sàvenes» —grans mocadors de seda— dipositada per ell a casa de Malla (1-6-2344, 2 d'agost 1277). La vídua continuà el negoci de les comandes i després ho feren els seus fills cap a Romania amb poca sort: Carme BATLLE, «La vida y las actividades de los mercaderes de Barcelona dedicados al comercio marítimo (siglo XIII)», a *Le genti del mare Mediterraneo*, a cura de Rosalba Ragosta, Nàpols, 1981, p. 305-309, i quadre de comandes p. 334-335.

57. La voluntat del testador era tenir la sepultura a Santes Creus, fundar-hi un altar o aniversari i aconseguir l'admissió del seu germà petit. El pagament de la deixa amb retard, sobretot els darrers cent auris, provocà un conflicte entre els marmessors i l'abat Janer i la seva comunitat, amb intervenció de fra Arnau. La sentència arbitral de Bernat Ponç de l'1 de febrer de 1262 posà fi al litigi establint que la meitat de tots els diners en poder dels marmessors havia de ser per al monestir i l'altra meitat s'hauria de repartir com fos entre familiars i altres afavorits amb llegats (1-6-4171, 851).

reduir-los a la meitat, la qual cosa originà durant vuit anys un gran nombre de documentació de la testamentaria conservada entre la dels Banyeres, ja que Ramon era marmessor de Jaume, uns detalls que vénen a confirmar tot el que ha estat dit sobre la connexió d'ambdues famílies.

Si ens fixem en els negocis i en els col·laboradors, constatem l'activitat de Jaume, encara que no-més sigui possible per mitjà de les transaccions que estaven pendents de finalització a la seva mort. Dedicat al comerç marítim des de Barcelona comptant amb les naus del seu germà i del seu cunyat, en les quals tenia alguna part, disposava de capital suficient per a confiar dos-cents seixanta-cinc besants en comanda al seu germà Bonanat i formar diverses societats per a la venda de draps, una amb Arnau de Fortea. També confià a Ramon de Clotes draps per valor de quatre-cents setanta-tres besants. En una ocasió formà societat amb els dos esmentats per l'adquisició de més roba amb l'aportació d'un terç del capital per a cadascú, és a dir, cent trenta-tres besants, però Clotes només n'havia pagat noranta-tres «in argento rupto». De tota manera, Jaume tenia en el seu poder disset unces d'argent, menys cinc besants despesos en la recuperació d'aquestes unces, pertanyents al seu soci, segons constava en un document en paper ben guardat en una caixeta del testador. Cal remarcar aquí i en algun altre lloc la utilització normal del paper per part dels mercaders.

En un altre moment, Jaume s'havia tornat a associar amb Fortea, Pere Miró, notari i procurador seu, i el mateix Clotes, raó per la qual aquest darrer li devia dos-cents trenta-sis besants i mig. En conjunt i després de constituir tres societats amb Clotes, Jaume hi perdé molts diners, com es veu als documents de la seva marmessoria. A més, Jaume havia constituït una altra societat amb Guillem de Fontcoberta amb la finalitat d'explotar la gabella de Bugia, segurament l'impost cobrat a l'alfòndec, que devien arrendar ambdós; però hi participà Fortea per iniciativa de Guillem, que li va vendre una sisena part de la gabella, repercutint aquesta venda en el total pertanyent als dos socis per haver acceptat Albareda aquesta divisió. En el capital esmerçat en la gabella, Fontcoberta hi tenia mil set-cents set besants i l'altre hi devia posar una suma equivalent. A més, el primer participava en el guany (la meitat), que havia de produir el capital propi d'Albareda i lliurat per ell mateix a Clotes, segons les sumes indicades més amunt. D'altra banda, Fontcoberta devia al seu soci cent quaranta-tres besants que s'havia encarregat de cobrar a Ramon Arnau i a Felip a Tunis, en nom d'Albareda, i setanta-cinc besants del guany també corresponent a Albareda en les seixanta-tres gerres d'oli venudes pels mateixos Ramon i Felip.

El fet d'arrendar la gabella per part d'Albareda i els seus socis ha provocat els dubtes d'un historiador, Dominique Valérian, que estudia el cas i pensa que ha de ser un impost particular segurament sobre el negoci del vi, ja que hi havia la taverna de l'alfòndec. Com que era un dret important i les sumes de l'arrendament ho demostren, els sultans hàfsides varen voler reservar-se'n el monopoli i prohibiren l'existència de taverna a l'alfòndec (inici del segle XIV).⁵⁸

Són dades del testament que ens permet conèixer aquests negocis d'Albareda i els seus socis i col·laboradors, entre els quals cal remarcar el notari Miró, que era el de l'alfòndec i com a tal redactor del testament analitzat. També Berenguer Suau, designat com a jove, nom que podria equivaler al de macip al servei d'Albareda juntament amb Pere de Malla —un parent més jove que Albareda, ja que féu testament el 1277— i els germans més joves d'aquest. Tot estava escrit al llibre de la gabella, que havia de ser considerat un testimoni verídic, segons el testador. D'altra banda, als seus propis llibres, constaven els seus deutes en dobles d'or «alamirí» o de l'emir: trenta a Berenguer de Martorell, vint a Nicolau, una a Bernat de Torra, barceloní testimoni del testament, i vuit millaresos a Pere Segarra, que devien ser catalans o mallorquins negociants a Bugia.

58. Dominique VALÉRIAN, *Bougie, port maghrébin...*, p. 261 i 296 (obra citada a la nota 2).

Suposem que a causa de la seva joventut el nostre mercader tenia tot el capital esmerçat en parts de naus, en mercaderies i en els negocis comentats, per aprofitar el moment favorable del comerç català a la zona. Per aquest motiu, encara no havia tingut temps d'invertir els guanys en propietats urbanes i rurals, com feien altres negociants ben establerts, com Ramon de Banyeres i després Berenguer de Bonastre, posseïdors de grans fortunes a Barcelona i el seu pla. Tampoc no havia tingut temps de contraure matrimoni, ja que els mercaders viatjants i els navegants ho feien de retorn a casa quan es retiraven, més grans i acabats. Poc després de la seva mort, sembla que canviaren les circumstàncies a Bugia, ja que els bugiotes abans de 1263 havien atacat la nau del barceloní Pere Ferrer al port de Stora, proper a Bona, i també Berenguer Tripó, de Barcelona.⁵⁹

Pràcticament constatem la desaparició dels Albareda després de 1284, potser perquè es traslladaren a València, com ja ho havien fet els Desmàs i després ho feren els Malla, o bé per defunció dels darrers dels seus membres, com succeí als Banyeres, en uns anys crítics de guerres per la conquesta de Sicília i la invasió francesa seguida de l'epidèmia de pesta. La darrera notícia d'aquesta família tan nombrosa es refereix a Berenguer, fill de Berenguer d'Albareda i de Benvinguda i ciutadà de Barcelona, que, després de renunciar a la llegítima materna a favor de l'oncle Joan Desmàs, acabà rebent deu sous, el 1303, per raó d'una porció de menjar de pobre de l'Almoina de la catedral, que havia assignat el seu avi Joan Desmàs al testament. És el final ben trist d'una família de mercaders i d'armadors de naus.

En conjunt, els casos dels Albareda i les notícies de Ramon de Banyeres, dels Adarró, Vic i d'altres ens ajuden a conèixer la seva vida i les seves activitats al nord d'Àfrica en uns anys favorables al comerç en aquelles terres, mentre que alguns barcelonins són només capitalistes sedentaris dedicats a les inversions per mitjà de societats o de comandes. Tots ells aprofitaren una bona conjuntura durant uns anys de pau que disminuïren o gairebé finalitzaren a conseqüència de l'avenç dels benimerins i de les successives guerres de Sicília. Hem tractat d'aportar l'aspecte humà, però, malauradament, la manca de documentació notarial concreta sobre els seus negocis, tan abundant, d'altra banda, per a estudiar el comerç de Gènova amb els ports africans durant els segles XII i XIII, no ens permet arribar a cap conclusió més precisa, només presentar unes famílies barcelonines unides per parentiu i per negocis.

59. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, «Vers la Méditerranée orientale et l'Afrique», a *Jaime I y su época*, doc. 87 i 88.